

Spis treści

WPROWADZENIE — Mariusz Muszyński	7
SPRAWOZDANIE	
W PRZEDMIOCIE STRAT I SZKÓD WOJENNYCH POLSKI	
W LATACH 1939–1945	11
ORGANIZACJA PRACY PRZY USTALANIU STRAT WOJENNYCH	13
CHARAKTERYSTYKA ZNISZCZEŃ WOJENNYCH POLSKI	15
<i>Uwagi ogólne</i>	<i>15</i>
1. <i>Skutki działań wojennych</i>	<i>16</i>
2. <i>Wroga okupacja</i>	<i>17</i>
3. <i>Walka z kulturą polską</i>	<i>19</i>
4. <i>Walka z polskością w dziedzinie gospodarki narodowej</i>	<i>23</i>
5. <i>Wyniszczenie ludności</i>	<i>26</i>
6. <i>Zniszczenie Warszawy</i>	<i>28</i>
7. <i>Uwagi końcowe</i>	<i>29</i>
TABELE STATYSTYCZNE (Ogólne)	31
TABLICE SZCZEGÓŁOWE	43
INTRODUCTION — Mariusz Muszyński	65
REPORT	
ON POLAND'S WARTIME LOSSES AND DAMAGE	
IN THE YEARS 1939–1945	69
ORGANIZATION OF WORKS TO DETERMINE WARTIME LOSSES	71
CHARACTERIZATION OF POLAND'S WARTIME DESTRUCTION	73
<i>General remarks</i>	<i>73</i>
1. <i>The consequences of military operations</i>	<i>74</i>
2. <i>Hostile occupation</i>	<i>75</i>
3. <i>Struggle against Polish culture</i>	<i>77</i>
4. <i>Struggle against Polishness in the sphere of the national economy</i>	<i>80</i>
5. <i>Annihilation of the population</i>	<i>84</i>
6. <i>Destruction of Warsaw</i>	<i>85</i>
7. <i>Final remarks</i>	<i>86</i>
STATISTICAL TABLES (General)	89
DETAILED TABLES	101

EINFÜHRUNG — Mariusz Muszyński	123
BERICHT	
ÜBER POLENS VERLUSTE UND KRIEGSSCHÄDEN	
IN DEN JAHREN 1939–1945	127
Verfahren bei der Ermittlung der Kriegsverluste	129
Charakteristik der Kriegszerstörungen in Polen	131
<i>Allgemeine Anmerkungen</i>	131
1. <i>Folgen der Kriegshandlungen</i>	132
2. <i>Die feindliche Besatzung</i>	134
3. <i>Kampf gegen polnische Kultur</i>	136
4. <i>Kampf gegen das Polentum in der Volkswirtschaft</i>	139
5. <i>Die Vernichtung der Bevölkerung</i>	143
6. <i>Die Zerstörung Warschaus</i>	145
7. <i>Schlussbemerkungen</i>	146
STATISTISCHE TABELLEN (allgemein)	149
DETAILLIERTE TABELLEN	161

WPROWADZENIE

Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie oddaje do Państwa rąk wznowienie „Sprawozdania w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945”, opracowanego i wydane w styczniu 1947 przez Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej.

Jednym z celów statutowych Fundacji jest prowadzenie działalności edukacyjno-informacyjnej w zakresie upowszechniania prawdy historycznej o II wojnie światowej. Cel ten dotychczas realizowano w ograniczonym zakresie. Z dwu powodów. Po pierwsze, Fundacja musiała skupić wszystkie siły na swoim pierwszoplanowym zadaniu, czyli na wypłatach tzw. świadczeń niemieckich w latach 1992–2006. Po drugie, istniały względy polityczne. Kolejne polskie rządy w latach 1989–2005 nie przykładają należytej wagi do pielęgnowania pamięci historycznej narodu. Ta praktyka szczególnie widocznie odzwierciedlała się w stosunkach Polski i Republiki Federalnej Niemiec. Realizowana wówczas doktryna tzw. „wspólnoty interesów” odrzucała definiowanie i rozwiązywanie problemów przeszłości.

W skutek tej polityki, świadomość historyczna narodu polskiego została sprowadzona do symbolicznej pielęgnacji miejsc pamięci. Tym samym rzetelna wiedza o historii najnowszej Polski, nie istniejąca z oczywistych względów w dyskursie w Europie Zachodniej w latach 1945–89, nie dotarła do szerokiego kręgu odbiorców również w latach 1990–2005. W efekcie takich zaniedbań, Polska coraz mniej kojarzy się społeczności Europy Zachodniej czy mieszkańcom Ameryki z szeregiem doznanych zbrodni, jak np. Rosja czy naród żydowski. Niektórym Niemcom zaczyna się wręcz utożsamiać ze źródłem niemieckich nieszczęść wojennych.

Natomiast Republika Federalna Niemiec wykorzystała ten okres do budowy własnej polityki historycznej. Oparła ją o nową formułę pamięci, w której uznano zbrodnie niemieckie z okresu wojny za rozliczone i spłacone, a z drugiej strony rozpoczęto subiektywne eksponowanie niemieckich cierpień. Brak naturalnego punktu odniesienia, jakim są wojenne przeżycia Polaków, wyzwolił też bezkrytyczną polityzację historii. Do umowy koalicyjnej CDU/CSU oraz SPD wpisano zaangażowanie w budowę tzw. „widocznego znaku wypędzeń”, wróciły agresywne i rewizjonistyczne wypowiedzi niektórych niemieckich parlamentarzystów, czy wreszcie wzrósł wpływ Eriki Steinbach, szefowej Związku Wypędzonych, na politykę Berlina wobec Polski.

Celem niniejszej publikacji nie jest jednak rozdrapywanie ran z przeszłości. Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie jest bowiem instytucją dialogu społecznego. Jej fundamentalnym zadaniem jest doprowadzenie do prawdziwego pojednania pomiędzy ofiarami i sprawcami krzywd, czyli między narodem polskim a niemieckim. Jednak prawdziwe pojednanie nie może

toczyć się w oderwaniu od prawdy historycznej, która stanowi jego najtwardszy i praktycznie jedyny fundament. Tylko ona skutecznie zamknie tragiczne karty wspólnej historii obu narodów.

Publikacja ta nie powinna być również odbierana jako stawianie kolejnych roszczeń, budzenie niepokojów czy wywoływanie kolejnych konfliktów między sąsiadami żyjącymi w zintegrowanej Europie, mimo że pojawia się w okresie niepokojących sygnałów rewizjonistycznych odbieranych ze strony niektórych niemieckich kręgów medialnych i politycznych. Polacy rozumieją, że naród niemiecki także wciąż jeszcze przeżywa wielką społeczną traumę z powodu II wojny światowej. Ma to źródło w bezpośrednich skutkach wojny, jakich doznali również Niemcy. Nie tylko utrata bliskich walczących na wielu frontach, ginących od kul członków ruchu oporu w okupowanej Europie, czy wreszcie umierających w trakcie ucieczki przed wschodnim frontem, lecz także ogrom zbrodni, do jakich Niemcy zauroczeni okrutnymi wizjami politycznymi Adolfa Hitlera w latach 1939-45 dopuścili się na Polakach, musiał niewątpliwie odbić się na zbiorowej psychice narodu niemieckiego. Stąd ciągle, nawet wśród powojennych pokoleń, możemy zaobserwować próby deprecjacji tragedii Polaków, chęci przewartościowania pewnych wydarzeń z okresu wojny, czy wręcz refleksy postkolonialne, jakie wywołuje tkwiące w podświadomości poczucie winy. Fundacja nie może więc pozwolić, by te emocje zaszkodziły dobrosąsiedzkiemu partnerstwu obu krajów. A w sporach o prawdę historyczną najlepszym sędzią jest statystyka.

Zawarte w Sprawozdaniu dane pozwolą przekazać w skróconej formie szereg informacji o wojennych stratach i zniszczeniach Polski. Umożliwią dziennikarzom i historykom okresu II wojny światowej dostęp do źródłowych danych niedostępnych w zagranicznych archiwach i bibliotekach.

Oczywiście samo ukazanie strat i szkód nie oddaje w pełni obrazu tragedii Polski. Należałoby przypomnieć, że Polska nie mogła uzyskać choćby częściowego zadośćuczynienia w procesie reparatornym rozpoczętym na podstawie postanowień konferencji poczdamskiej. Nastąpiło to w skutek decyzji trzech mocarstw o przesunięciu naszego kraju do tzw. wschodniej puli reparatornej i konieczności korzystania w tym względzie z pośrednictwa ZSRR. Konsekwencją było wymuszone przez Moskwę odstąpienie od pobierania reparacji na podstawie niewątpliwie nieskutecznej z prawnego punktu widzenia uchwały Rady Ministrów z 23 sierpnia 1953 r.¹ zatytułowanej „Oświadczenie Rządu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”.² W ten obraz doskonale wpisuje się również zmajoryzowany przez niemieckiego partnera tzw. proces pojednania z ofiarami prześladowań nazistowskich przeprowa-

¹ Tekst uchwały patrz: Zbiór Dokumentów PISM 1953 r. s. 1831.

² Patrz szerzej: M. Muszyński — *Skuteczność stanowiska rządu PRL z 1953 r. w sprawie zrzeczenia się reparacji. Rozważania w świetle prawa międzynarodowego*. *Kwartalnik Prawo Publiczne* 2004, nr 3; J. Sandorski — *Zrzeczenie się w 1953 r. przez Polskę reparacji wobec Niemiec w świetle prawa międzynarodowego* (w:) W. M. Góralski (red. nauk.) — *Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944–2004*. Warszawa 2004.

dzony po 1990 r.³ W jego wyniku otrzymane przez polskie ofiary świadczenia finansowe nie objęły wszystkich poszkodowanych, miały charakter jedynie symboliczny i zdecydowanie odbiegały od rozmiaru doznanych w rzeczywistości cierpień.

Tym bardziej informacja o stratach i zniszczeniach wojennych podkreśli wielkość polskiego narodu i pomoże utrwalić doznane krzywdy w pamięci ludzi na całym świecie. Przebaczenie i pojednanie nie może bowiem oznaczać zapomnienia.

* * *

Przez ostatnie 300 lat Polacy nie mogli kształtować własnej przeszłości. Czyniły to za nich trzy sąsiednie mocarstwa, które najpierw dokonały rozbiorów polskiego terytorium, potem kolonizowały naród i w końcu dopuściły się ludobójstwa. Naszym ciemieżcom zależało, by rozpowszechnić w Europie przekonanie, że to nie zaborcy i agresorzy, lecz sami Polacy są winni swej tragedii. Dlatego tak skrupulatnie starali się zatrzeć w ludzkiej pamięci wszelkie ślady swoich zbrodni, fałszując fakty i narzucając własną interpretację historii, aby zatrzeć różnice między katem a ofiarą.

Obecnie procesowi temu poddawana jest również wiedza o wojennej martyrologii narodu polskiego. Jak wielkiego uszczerbku w wyniku takiej działalności doznała w Europie i na świecie pamięć tamtych tragicznych dni, wyraźnie pokazują irracjonalne reakcje świata medialno-politycznego na wypowiedź premiera J. Kaczyńskiego o wojennych stratach ludnościowych Polski, jaka miała miejsce przed Radą Europejską w czerwcu 2007 r.

Dlatego wznowienie „Sprawozdania w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945” jest dziś nieodzowne. Będzie ono wydane w trzech językach: polskim, niemieckim i angielskim. W wersji polskojęzycznej został zachowany oryginalny język i pisownia z 1946 r. Wydając je Fundacja Polsko-Niemieckie Pojednanie chciałaby w tak symboliczny sposób rozpocząć cykliczne wydawanie sprawozdań, raportów i innego rodzaju form publikacji adresowanych do szerokich kręgów społeczności międzynarodowej.

„Sprawozdanie w przedmiocie strat i szkód wojennych Polski w latach 1939–1945” miało z założenia stanowić dokument wyjściowy dla oceny polskich roszczeń reparacyjnych wobec Niemiec. Jest nieznanne szerszym kręgom potencjalnych odbiorców, szczególnie poza granicami Polski. Dane zawarte w sprawozdaniu pochodzą z badań robionych w pierwszych latach po zakończeniu wojny. Stąd prawdopodobieństwo ich pewnego niedoszacowania. Nie oddają też całkowitego obrazu strat całego państwa, ponieważ nie odnoszą się do istotnych części terytorium Polski. Nie obejmują ziem przedwojennego państwa polskiego położonych za Bugiem, które wskutek decyzji poczdamskich zostały przekazane Związkowi Sowieckiemu. Nie uwzględ-

³ Patrz szerzej: J. Barcz, B. Jałowiecki, J. Kranz — *Między pamięcią a odpowiedzialnością*, Warszawa 2004.

nią również obecnych Ziemi Zachodnich Polski, gdzie suwerenne władanie Polska przejęła w 1945 r. Także podane sumy wyrażone są w złotych według wartości nominalnej z 1939 r. i odnoszą się do ówczesnej wartości rynkowej, stąd realną dzisiejszą wartość strat należałoby ponownie zweryfikować w kilku płaszczyznach.⁴ Dlatego zawartych w Sprawozdaniu danych nie można wprost zestawiać czy porównywać z innymi, i niestety ciągle nie licznymi tego rodzaju opracowaniami funkcjonującymi na polskim rynku historycznym. W szczególności z raportami nt. strat wojennych przygotowywanymi przez niektóre miasta w latach 2004-2005.

Mimo naturalnego braku spójności wynikającej z różnic w metodach badawczych, zmian wartości mienia, czy wartości nominalnych i siły nabywczej złotówki, Fundacja uważa, że publikacja spełni swą rolę poprzez przybliżenie szerokim kręgom społecznym rozmiaru tragedii (podanego w jednostkach procentowych), jaka dotknęła Polskę wskutek agresji III Rzeszy w dniu 1 września 1939 r.

Mariusz Muszyński

⁴) Kurs dolara we wrześniu 1939 r. wynosił 5,31 zł za 1 USD. Przez ostatnie 70 lat wartość dolara wzrosła ponad trzynastokrotnie. Przykład: milion zł w 1939 r. odpowiadał wartości ok. 190.000 USD, co na dzień dzisiejszy stanowi 2,5 Mio. USD.

SPRAWOZDANIE

**W PRZEDMIOCIE STRAT I SZKÓD WOJENNYCH POLSKI
W LATACH 1939–1945**

ORGANIZACJA PRACY PRZY USTALANIU STRAT WOJENNYCH

Szczegółowe ustalenie strat wojennych poniesionych przez gospodarkę polską jest nie tylko rachunkiem jaki — w myśl układów międzynarodowych — winien być Niemcom przedstawiony do uiszczenia, ale także ważnym elementem dla planu odbudowy kraju. Aby bowiem prawidłowo rozpocząć odbudowę — trzeba znać dobrze sytuację gospodarczą, jaka zaistniała w chwili zakończenia wojny. Rząd Polski, doceniając wagę tego problemu, powołał dla jego rozwiązania samodzielny urząd pod nazwą Biuro Odszkodowań Wojennych. W ramach kompetencji tego urzędu, działającego z ramienia Prezydium Rady Ministrów, zostały zcentralizowane w pierwszym rzędzie wszystkie prace, zmierzające do dania możliwie dokładnej odpowiedzi na pytanie „Ile kosztowała Polskę II wojna światowa?”.

W szczególności dysponował on działalnością szeregu specjalnych urzędów, powołanych przez poszczególne ministerstwa, do zajęcia się inwentaryzacją strat wojennych, a także placówkami przy terytorialnych organach administracji publicznej, jakimi są urzędy wojewódzkie i starostwa. Niezależnie od tego współdziałały z nim jednostki samorządu, jak urzędy gminne, zarządy miejskie, organizacje zawodowe i instytucje fachowe, jak Państwowy Zakład Ubezpieczeń Wzajemnych i t. p.

Przy tak rozwiniętej organizacji przeprowadzona została szeroka akcja rejestracji strat wojennych: w rolnictwie (zarządzenie Min. Rolnictwa z dnia 4.5.45 r. i 14.8.45 r.), w leśnictwie (zarządzenie Min. Leśnictwa z dnia 21.3.45 r.), w przemyśle (zarządzenie Min. Przemysłu z dnia 14.4.45 r. i 17.11.46 r.), w komunikacji (zarządzenie Min. Komunikacji, z dnia 4. 9. 45 r.), w łączności (zarządzenie Min. Poczty i Telegrafów z dnia 12.5.45 r.), w dziedzinie kultury i sztuki (zarządzenie Min. Kultury i Sztuki z dnia 5.3.45.), oświaty (zarządzenie Min. Oświaty z dnia 20.9.45 r.), zdrowia (zarządzenie Min. Zdrowia z dnia 20.4.45 r.), wojska (Rozkaz Min. Obrony Narodowej z dnia 26.2.46 r.), w handlu i majątku prywatnym (zarządzenie Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów z dnia 21 września 1944 r. i z dnia 27 maja 1945 r.), w nieruchomościach (zarządzenie Min. Odbudowy z dnia 16.6.45 r.).

Niezależnie od tych zarządzeń z inicjatywy Biura Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów przeprowadzona została według jednolitego wzoru i instrukcji (zarządzenie Min. Adm. Publ. z dnia 9.6.45 r.) (7894) rejestracja wypadków śmierci i inwalidztwa z podaniem ich przyczyn oraz niektórych form terroru niemieckiego, jak pozbawienie wolności, wywóz na roboty przymusowe, wysiedlenie. Placówkami rejestracyjnymi były wiejskie urzędy gminne i zarządy miast. Dochodzenie następowało z urzę-

du i obejmowało ludność zamieszkałą w chwili rejestracji na terenie gminy przy porównaniu jej ze stanem na 1.9.1939 r.

W wyniku przeprowadzonych akcji rejestracyjnych Biuro Odszkodowań Wojennych przy Prezydium Rady Ministrów uzyskało wystarczającą ilość materiałów do ustalenia wysokości strat wojennych na podstawie inwentaryzacji. Materiały te były sprawdzone i skonfrontowane z przeprowadzonymi przez ekspertów szacunkami strat w poszczególnych dziedzinach. W kilku wypadkach rejestracja była zbyt trudna do przeprowadzenia, np. w handlu — ze względu na całkowite bez mała wymordowanie ludności żydowskiej, na terenach przyczółkowych, w Warszawie itp. W tych wypadkach trzeba się było posłużyć danymi szacunkowymi.

Dla sprawdzenia rachunku strat rzeczowych oraz biologicznych zostali powołani przez Biuro Odszkodowań Wojennych eksperci, którzy zgrupowali się przy Komitecie Redakcyjnym, organizującym szczegółowe badania omawianego przedmiotu w celu wydania odpowiedniej publikacji. Ponadto eksperci ci opracowali zagadnienie strat pośrednich.

W tej ostatniej sprawie chodziło o ustalenie strat, wynikłych z obniżenia się dochodu narodowego po wojnie wskutek a) zniszczenia w 38% majątku narodowego, b) wymordowania 6 milionów ludzi, przeważnie w sile wieku, c) osłabienia wskutek braku inwestycji i amortyzacji kapitału, który pozostał.

Straty wojenne zostały obliczone w stosunku do Polski w granicach powojennych z wyłączeniem Ziem Odzyskanych. W odniesieniu do strat biologicznych brana była pod uwagę także ludność narodowości polskiej i żydowskiej, zamieszkała na terenach odstąpionych Związkowi Radzieckiemu, gdyż ludność ta posiada, względnie posiadałaby gdyby żyła, prawo opcji na rzecz Polski.

Miernikiem strat był złoty według wartości z dnia 1.9.1939 r. Straty zostały obliczone na dzień 9.5.1945 r., to jest na dzień zakończenia wojny. Obliczenia strat wojennych trwały od 21.9.1944 r. do 1.1.1947 r.

CHARAKTERYSTYKA ZNISZCZEŃ WOJENNYCH POLSKI

Uwagi ogólne

Jakkolwiek podczas ostatniej wojny światowej całość ziem polskich dwukrotnie stała się terenem działań wojennych, ponosząc ich ciężkie skutki, związane zarówno z bezwzględnością wroga, jak z niszczącym działaniem nowoczesnej broni, to jednak zniszczenie wynikające z tych działań nie jest najcięższą częścią strat, jakie Polska w czasie wojny poniosła. Równie ciężkie, a może nawet cięższe jeszcze straty spowodowała wroga okupacja kraju. Stało się to nie tylko dlatego, że okupacja ziem polskich trwała dłużej niż okupacja innych krajów walczących z Niemcami, nie tylko dlatego, że okupacji uległ od początku wojny cały obszar Polski i żadna część jej nie była od niej wolna, ale przede wszystkim, ze względu na zupełnie odrębny i niespotykany w dziejach, od zupełnie zamierzchłych czasów charakter wrogiej okupacji.

Stała się ona nie tylko — jak to normują przepisy prawa międzynarodowego — wojskowym zarządem zajętego kraju, nie tylko — jak to miało miejsce, wbrew przepisom Konwencji Haskiej, podczas poprzedniej wojny światowej — środkiem wyzysku zajętego kraju dla celów wojennych Niemiec, ale również, a może nawet przede wszystkim, dalszym ciągiem wojny i walki prowadzonej już nie z państwem, ale z całym narodem polskim.

Celem ostatecznym tej walki, jak to wykazały zarówno wypowiedzi czołowych ludzi Niemiec z czasów wojny, jak i fakty, było zdziesiątkowanie, a następnie zupełne wyniszczenie elementu polskiego, pozostawienie jego resztek pozbawionych samowiedzy narodowej i wszelkiej własności oraz sterroryzowanych politycznie, jako ludu służebnego dla narodu niemieckiego i otwarcie w ten sposób Niemcom na wschodzie przestrzeni życiowej, która byłaby im potrzebna na to, aby stać się narodem panów i władcami kontynentu europejskiego. Walka ta była rozłożona na etapy, jak np. rozbicie świadomości narodowej, wyniszczenie warstw kierowniczych, wyniszczenie gospodarcze i wreszcie wyniszczenie biologiczne. Realizacja ich miała się przeciągnąć poza okres wojenny, rozpoczęła się jednak i trwała już w tym okresie. Prowadzona była z całą bezwzględnością, w nielicznych jedynie wypadkach ostrość jej osłabiana była przez wykonawców.

Akcja wroga, zmierzająca do osiągnięcia powyższego celu, nie trwała przez cały czas okupacji z tą samą intensywnością. Stawały na jej drodze konieczności wojenne Niemiec, które — zależnie od sytuacji na frontach — występowały w niektórych okresach na pierwszy plan, zmieniając przejściowo doraźne cele polityki niemieckiej. Takimi koniecznościami były np. dążenie do doraźnego wyzyskania siły roboczej Polski dla celów wojennych Niemiec,

dążenie do doraźnego wyzyskania dla tegoż celu aparatu produkcyjnego Polski. W okresie jednak, gdy takie konieczności mogły odejść na dalszy plan, tendencja celowego niszczenia występowała z dawną intensywnością.

Wspomniana wyżej polityka wroga zwiększyła ogromnie zakres i ciężar strat wojennych. W okresach, gdy przestawała działać jedna przyczyna strat, zaczynała działać druga. Społeczeństwo i aparat gospodarczy polski nie miał chwili wytchnienia, będąc bez przerwy w ciągu sześciu lat wojennych niszczone lub wyzyskiwany. Szkody, wyrządzane przez wroga, miały przy tym bardziej wielostronny i totalny charakter, niżby to miało miejsce wówczas, gdyby nie było takiej celowej akcji. Nie ma dziedziny życia narodowego, nawet najmniej związanej z wojną, której działalność okupanta nie przyniotłaby wielkim ciężarem. Wprawdzie losy wojny przerwały w sposób bezwzględny akcję Niemiec. Nie zdołały one nie tylko osiągnąć zasadniczego celu, ale nawet w sposób decydujący doń się przybliżyć. Mimo to jednak skutki pozostawione w całym życiu polskim przez tę akcję spowodowały ogromne, rozciągające się na lata, trudności dla Polski w odbudowie własnej egzystencji i mocy.

1. Skutki działań wojennych

Jak na wstępie wspomniano, ziemie polskie dwukrotnie stały się terenem działań wojennych. Kampania 1939 roku trwała krótko, przeciągając się ponad miesiąc jedynie na nielicznych odcinkach i sprowadzając się na ogół do walk manewrowych. Mimo to już straty, wywołane przez nią były poważne i — poza innymi względami — przyczyniły się do trudności lat następnych. Objęła ona całe terytorium kraju; walki, na które rozbiła się już po kilku dniach kampania, rozgrywały się we wszystkich jego częściach. Zdecydowany i prowadzony do ostatka opór, zwalczany bezwzględnie przez dysponującego przewagą broni i organizacji wroga, zwiększał intensywność walk, potęgując straty w ludziach i zniszczenia materialne.

Punkty największych bitew, jak Kutno, Modlin, Warszawa, Hel, rejon Narwi, część Pomorza i inne, wyszły z kampanii z ciężkimi zniszczeniami. Nadto już wówczas, w okresie walk, ataki wroga nie ograniczyły się do armii i obiektów o znaczeniu wojskowym, ale skierowane były również na ludność cywilną i obiekty bez żadnego wojskowego znaczenia.

Wielką rolę przy stosowaniu takiego terroru odegrało niemieckie lotnictwo, choć były inne tego przejawy, jak np. masowe rozstrzeliwanie tysięcy osób cywilnych w m. Bydgoszczy. Warszawa stała się pierwszym przykładem bombardowanego przez wroga otwartego miasta. Wrzesień 1939 r. dał jednak i szereg innych przykładów.

W ostatecznym wyniku kampania ta dała prawie 70.000 poległych żołnierzy polskich i dziesiątki tysięcy zabitej ludności cywilnej, oraz wielkie

zniszczenia sięgające np. w Warszawie przeszło 10%. Straty te uderzyły przede wszystkim w będące ośrodkami dyspozycji i życia gospodarczego miasta. Wieś wyszła bardziej obronną ręką, cierpiąc jednak od związanych z wojną manewrową masowych rekwizycji inwentarza żywego.

Po niewielkich stratach, spowodowanych w latach następnych przez bombardowania lotnicze, walki przeniosły się ponownie na ziemie polskie w r. 1944. Trwające przez szereg tygodni zacięte walki manewrowe między armiami niemiecką a rosyjską, u boku której szły wojska polskie, zamieniły się jesienią tego roku w wojnę pozycyjną na linii środkowej Wisły, a stąd na północy w rejonie Bugu i Narwi, a na południu w rejonie między Sanem a Dunajcem. Styczeń i luty 1945 r. przynosi uderzenie rosyjskie, przerzucające linię frontu poza granicę Polski z 1939 r. z wyjątkiem południowo-zachodnich powiatów podkarpackich, gdzie walki trwają do końca wojny. Ten okres wojny przynosi olbrzymie straty.

Rok 1944 przynosi omawiane niżej a prawie całkowite zniszczenie stolicy kraju, Warszawy, poważne zniszczenie ośrodka przemysłowego w Białymstoku i t. d. Następny rok wywołuje ogromne zniszczenie Poznania, Grudziądza, obok tych wielkich ośrodków ulega zniszczeniu dziesiątki mniejszych ośrodków miejskich. Tym razem wojna nie oszczędza również i wsi, które w pierwszych miesiącach wojny wyszły stosunkowo cało. Tak np. w bliskim sąsiedztwie frontu pozycyjnego powstaje pustynia, obejmująca szereg powiatów, o całkowicie wypalonych budynkach, wyjąłowionych i zaminywanych polach. Ostatnie dwa lata wojny wywołują ponadto w życiu gospodarczym Polski wielkie straty wskutek stosowanego na szeroką skalę przez Niemców podczas odwrotu wywozu ludności oraz wywozu lub niszczenia wartości gospodarczych, jako to: urządzenia fabryk, inwentarze gospodarstw rolnych i wartości kulturalne. Straty te uderzają mocno w osłabiony już latami wojny organizm Polski.

2. Wroga okupacja

Od pierwszej chwili zajęcia terytorium Polski, Niemcy stanęli na stanowisku, że państwo polskie już nie istnieje i że wobec tego posiadły one na tym terytorium nieograniczoną żadnymi przepisami władzę. Uzurpowały one sobie od pierwszej chwili prawo zagospodarowywania kraju dla swoich celów, zarówno bieżących, wojennych jak zwłaszcza politycznych. Pierwszym krokiem do tego stało się całkowite zniszczenie polskiego aparatu państwowego i odsunięcie prawie całkowicie miejscowej ludności na całym terytorium Polski od udziału w zarządzie krajem. Jedynie na zupełnie drugorzędnych stanowiskach w nieposiadających politycznego znaczenia działach służby państwowej zatrudnieni byli tu i ówdzie Polacy.

Terytorium Polski, z wyjątkiem obszarów na wschodzie, które zostały zajęte przez wojska i władze radzieckie, podzielone zostało na kilka okupa-

cji, zarząd których odznaczał się pewnymi odrębnościami. Obszar Górnego Śląska został całkowicie inkorporowany do Rzeszy. Z obszarów pozostałych, leżących na zachodzie i północy Polski, zbliżających się zresztą od zachodu i północy na odległość kilkudziesięciu kilometrów do stolicy, stworzona została prowincja niemiecka, tzw. Neu-Reich, również wcielona do Rzeszy, ale posiadająca pewne odrębności administracyjne i przedzielona od dawnych ziem Rzeszy granicą. Z pozostałej części Polski utworzono Generalną Gubernię, twór o nieokreślonym charakterze prawnym, zarządzaną przez niemieckiego gubernatora i władze niemieckie. Na każdym z powyższych terytoriów prowadzono nieco odmienną, acz w istocie zmierzającą do tego samego celu, politykę. Według pierwszych enuncjacji generalnego gubernatora Franka, Gubernia Generalna miała stać się narodową siedzibą Polaków. Pozostałe terytoria, znajdujące się pod władzą Niemiec, miały stać się według stanowiska, ujawnionego już w pierwszych miesiącach okupacji, terytorium niemieckim, na którym dla Polaków miejsca nie ma. W istocie było to jedynie rozłożenie scharakteryzowanej wyżej akcji zniszczenia na etapy. Na terytoriach włączonych do Rzeszy akcja niszczenia polskość miała być prowadzona szybciej, na innych odłożona na dalszy plan.

Ludność terytorium znajdującego się pod władzą Niemiec, została rozbita przez okupanta na różne grupy narodowościowe. Wydzielono z tej ludności osoby pochodzenia niemieckiego, stwarzając z nich tzw. grupę Volksdeutschów, którzy mieli stać się oparciem polityki niemieckiej w kraju i jej narzędnikiem. Obdarzeni zostali szeregiem daleko idących przywilejów w porównaniu z całą masą ludności w dziedzinie aprowizacyjnej, mieszkaniowej, płac i wreszcie elementarnego bezpieczeństwa, którego ludność polska nie miała. Na przeciwnym krańcu wyodrębniono całą masę ludności żydowskiej, pozbawiając ją w znacznej większości nawet tych praw, jakie posiadała ludność polska i przeznaczając ją na pierwszy ogień w dziele niszczenia. Poza tym wyodrębniono z ogólnej masy ludności jeszcze dalsze grupy, jak ludność ukraińską, rosyjską i białoruską, dając im przywileje zbliżone do przywilejów Volksdeutschów. Próbowano również dalszego rozbicia społeczeństwa polskiego tworząc np. fikcyjną grupę ludności góralskiej. Między poszczególnymi kategoriami ludności starano się od pierwszej chwili zaszczerpić nienawiść i pogardę dla grup gorzej sytuowanych. Każda z tych grup terytorialnych i ludnościowych ulegała innemu traktowaniu.

Ludność żydowska została od pierwszej chwili na całym terytorium pozbawiona mienia i w znacznym stopniu swobody osobistej, zagarniana brutalnie do bezpłatnej pracy przymusowej, ograniczona w aprowizacji maltretowana fizycznie i psychicznie i pozbawiona możliwości wykonywania swego kultu. Była ona nadto narażona w każdej chwili na niebezpieczeństwo utraty życia. W miarę postępu okupacji była ona przymusowo gromadzona w specjalnych zamkniętych żydowskich dzielnicach, co miało być wstępem do jej biologicznego niszczenia.

Ziemie wcielone do Rzeszy miały być od razu pozbawione jakiegokolwiek świadomego życia polskiego, pozbawione większości ludności polskiej miały stać się terenem niemieckiego osadnictwa z Rzeszy, terenów wschodnich i obsadzone zasłużonymi wojskowymi. Polacy zamieszkali tam znaleźli się w położeniu niewiele odbiegającym od położenia Żydów w reszcie kraju.

Już w ciągu pierwszych kilku miesięcy okupacji, w końcu roku 1939 i w pierwszym półroczu 1940 roku, ludność polska została tam wywłaszczona ze wszelkiego rodzaju posiadanej własności, włącznie do prawie wszystkich przedmiotów osobistego użytku. Prowadzone były w tym okresie i później masowe, sięgające miliona, a dokonywane w najbardziej bezwzględny sposób wysiedlenia ludności polskiej częściowo na teren Gubernii Generalnej, częściowo — jeśli chodzi o element zdolny do pracy — na roboty fizyczne do Rzeszy. Pozostająca jeszcze na tych terytoriach ludność polska, pozbawiona własności, pozbawiona możliwości uczenia się, pozbawiona możliwości wykonywania prac kwalifikowanych, otrzymująca za jedynie dostępną pracę fizyczną znacznie niższe niż Niemcy wynagrodzenie, aprowidowana nierównie gorzej niż ludność niemiecka, wyrzucona z mieszkań do suteryn, ograniczona zarządzeniami w wykonywaniu kultu religijnego, podlegająca wreszcie przepisom specjalnie wprowadzonego kodeksu karnego i rządzona bezwzględnym terrorem, — znalazła się w roli niewolników.

Na ziemiach włączonych do Generalnej Gubernii początkowo prawa ludności polskiej były szersze niż na ziemiach zachodnich, z biegiem lat jednak były one również coraz to bardziej ograniczane na rzecz ludności niemieckiej.

Coraz jaskrawiej ujawniało się kłamstwo pierwotnej zapowiedzi Generalnego Gubernatora Franka, jakoby na obszarze tym ludność polska miała mieć swobodę własnego życia narodowego.

Na miejsce jej występowała na plan pierwszy brutalna szczerłość ogłoszonych w piśmie okupacyjnym „Warschauer Zeitung” z 8 sierpnia 1942 r. słów Himmlera: „Zadaniem naszym jest ... doprowadzić do tego, aby na wschodniej rubieży mieszkali tylko ludzie krwi rzeczywiście niemieckiej, germańskiej”.

Dzieje tej części terenów okupacyjnych są najjaskrawszym przejawem rozwoju polityki niemieckiej wobec Polaków.

3. Walka z kulturą polską

Dążenie do zniszczenia narodu polskiego przejawiało się przede wszystkim w walce ze świadomością narodową, oraz w walce z całokształtem życia kulturalnego. Już okres walk 1939 r. nacechowany był zniszczeniem nieraz nie związanym z potrzebami wojennymi wielkiej ilości wartości kulturalnych, jak zabytki, zbiory, biblioteki itp. Toteż już wówczas Polska poniosła w tej dziedzinie poważne straty. Okres okupacji zwiększa te straty niepomniernie.

W dziedzinie kultury polskiej przejawia się najjaskrawiej rozmyślna i planowość niszczycielskiej polityki Niemiec. Świadczą o tym ponad wszelką wątpliwość zachowane instrukcje, okólniki i inne dokumenty, świadczy sam wielki zakrój aparatu niszczycielskiego, świadczy olbrzymi i poddany jednolitej dyscyplinie personel wykonawczy. Niemcy, nie mogąc w krótkim czasie ludności polskiej doprowadzić do całkowitego usunięcia, podjęli akcję zmierzającą do maksymalnego osłabiania żywiołu polskiego. Niemcy rozumieli, że tego dokonają, godząc przede wszystkim w polskie wartości kulturalne, wyniszczając uczonych, artystów, inteligencję, odcinając szersze warstwy od oświaty, sztuki, nauki, od wszelkich wyższych form życia umysłowego.

Z tak zakreślonego celu niemieckiego wynikły dalsze dwa rysy zniszczeń niemieckich w kulturze polskiej: ich wielostronność i totalność. Ogarnęli oni wszystkie dziedziny życia kulturalnego i społecznego: dziedzinę kultu religijnego, naukę, szkolnictwo wszystkich poziomów, literaturę, prasę, muzykę, teatr, sztuki plastyczne, budynki monumentalne, muzealnictwo, konserwację pomników, architekturę, radio, film, sport. We wszystkich zaś dziedzinach, które ogarniali, prowadzili akcję niszczycielską systematycznie, zawzięcie, konsekwentnie, bądź doprowadzając je do zupełnej atrofii, bądź redukując je do form najbardziej prymitywnych, albo wprost karykaturalnych. Zniszczenia te są czymś zupełnie wyjątkowym, nawet w tej wojnie. Nie wiązały się wyłącznie z akcją strategiczną, ani też nie ograniczyły się do charakteru represyjnego. Wynikały one z planu przygotowania „przestrzeni życiowej” (Lebensraum) dla „narodu panów”. Stąd ich nasilenie i bezwzględność, wykraczające poza wszelką skalę porównawczą.

Typy zniszczeń były różne. Typem najłatwiej wpadającym w oczy było niszczenie materialnych przedmiotów kultury. Można w nim rozróżnić niszczenie sensu stricto obok konfiskaty i grabieży. Wszystkie te trzy odmiany były stosowane szczerze — bądź równocześnie, bądź na przemian — w różnych okresach okupacji. Burzenie gmachów i pomników, wysyłanie książek do papierni na przemiał, tłuczenie okazów polskiego szkła albo polskich płyt gramofonowych, palenie całych bibliotek i archiwów, to charakterystyczne przykłady działań destrukcyjnych „czystych”.

Wydane już w pierwszych miesiącach okupacji rozporządzenie Generalnego Gubernatora o t. zw. „zabezpieczeniu” dzieł sztuki zarówno ze zbiorów państwowych, jak prywatnych, stało się wstępem do trwającego przez cały okres okupacji pasma konfiskat mniej lub więcej oficjalnych, dokonywanych w ogromnej większości wypadków bez spisania protokołów i pokwitowań, a będących wstępem do wywozu ich do Niemiec. Ołtarz Wita Stwosza z Kościoła Mariackiego w Krakowie, rysunki Dürera z Ossolineum, Honorego Daumier z Warszawskiej Zachęty, stare druki z Warszawskiej Biblioteki Uniwersyteckiej są to jedynie nieliczne przykłady akcji, która ogarnęła ogromną większość zbiorów publicznych i wielkie ilości prywatnych zbiorów sztuki, a nadto biblioteki, archiwa, wyposażenia pracowni i zakła-

dów naukowych i inne tego typu mienie kulturalne. Towarzyszyła temu zwykła grabież stosowana w licznych wypadkach otwarcie przy „likwidacji” instytucji polskich i mienia prywatnego przez urzędników niemieckich włącznie do najwyższych dostojników okupacyjnych.

Drugi typ zniszczeń, to zniszczenia osobowe i wybijanie ludzi kulturalnie aktywnych, zdolnych do twórczości intelektualnej lub artystycznej, do budzenia i krzewienia zamiłowań z tych dziedzin. Terror niemiecki ze szczególną siłą i zjadłością był skierowany właśnie przeciwko tym ludziom. Artyści, uczeni, nauczyciele byli w szczególnej mierze aresztowani, więzieni, wywożeni do obozów, skazywani na śmierć lub bez wyroku „wykańczani” przez same warunki życia więziennego czy obozowego. Lista strat osobowych tego rodzaju nawet absolutnie duża, szczególnie uderza wielkością przy ujęciu stosunkowym. Ale obok tych strat, warunkom życia pod okupacją niewątpliwie należy przypisać przyśpieszenie wielu zgonów naturalnych.

Zniszczenia jednak przedmiotowe i zniszczenia osobowe nie wyczerpują bynajmniej ani celów, ani metod, ani osiągnięć niemieckiej akcji destrukcyjnej w stosunku do kultury polskiej. Gruntownie przemyślany dalekosiężnie złośliwy plan Niemców ugodził w same podstawy tej kultury przez całkowite na lat kilka zahamowanie wszystkich funkcji życia kulturalnego. Przez okres z górą pięcioletni Polacy na obszarze tzw. General-Gouvernement nie mogli ani korzystać z muzeów, ani z bibliotek publicznych, ani z sal wystawowych; nie mieli innej prasy, jak gadzinowa prasa niemiecka, nie mogli drukować nowych książek (z wyjątkiem gospodarczych poradników i nielicznych, przeważnie bardzo wulgarnych „best sellers”). Z dawnych książek ulegają konfiskacie w księgarniach i czytelniach prywatnych dzieła, mówiące o historii i geografii Polski, arcydzieła literatury polskiej i wiele powszechnej. Muzyka, teatr, film i radio kierowane przez władze okupacyjne wyłączają w myśl specjalnego zarządzenia Generalnego Gubernatora z r. 1940 ze swego programu również wszelkie dzieła związane z tymi dziedzinami, uwzględniając za to w prasie szeroko pornografię. Instytucje kulturalne polskie zostały rozwiązane. Rozwiązaniu uległy również wszelkie stowarzyszenia i związki, a majątek ich ulega konfiskacie. Zakazane jest przez władze okupacyjne szkolnictwo wyższe. Próba uruchomienia Uniwersytetu Krakowskiego jesienią 1939 roku, gdy nie były jeszcze oczywiste istotne zamiary okupanta, kończy się podstępny wywiezieniem całego gremium profesorskiego tej najstarszej w Polsce wszechnicy do obozu koncentracyjnego w Sachsenhausen, gdzie wielu z nich ginie. Szkoły średnie, ogólnokształcące zostają zamknięte; w szkołach zawodowych i początkowych, którym pozwolono wegetować, zakazane było nauczanie historii, geografii i innych przedmiotów, które prowadzą do wyrobienia humanistycznego. Poziom istniejących szkół miał być niski i nie wolno w nich było niczego uczyć poza elementarnymi przedmiotami i znajomością fachu. Podręczniki traktujące o historii i geografii Polski zostały z rozkazu władz niemieckich przymusowo dzie-

ciom szkół powszechnych odebrane. Znacznie gorszy jeszcze stan panował na terenach „przyłączonych do Rzeszy”, na których, z drobnymi tylko wyjątkami z pierwszego okresu okupacji, nie było w ogóle ani szkoły polskiej ani polskiej księgarni, ani polskiej gazety, ani polskich widowisk, a nawet posługiwanie się językiem polskim na ulicy było zabronione. Tam również wprowadzone były wielkie ograniczenia w wykonywaniu kultu religijnego.

System okupacji zmierzał do tego, aby złamać naród polski, kazać mu zapomnieć o tysiącletniej przeszłości i sprowadzić do poziomu masy, niezdolnej do zaspokojenia jakichkolwiek potrzeb natury kulturalnej nawet, gdyby takie potrzeby wśród niej się zbudziły.

Zupełnie bezwzględnemu niszczeniu ulegają od pierwszej chwili wszelkie wartości kulturalne społeczeństwa żydowskiego. Wszelkie przejawy życia kulturalnego są zakazane.

Wspomniana wyżej akcja okupanta, trwająca w tej dziedzinie bez przerwy 6 lat okupacji, specjalnie bezwzględna i dotkliwa na terytoriach włączonych do Rzeszy, ale bardzo ciężka również i na terytorium Gubernii, spowodowała ogromne straty w całości życia kulturalnego Polski, straty, jedynie w niewielkiej części obliczalne w pieniądzu. Całe materialne wyposażenie dziedziny kulturalnej, czy to jeśli chodzi o szkolnictwo, czy muzea, czy biblioteki, uległo w znacznej części zabraniu lub zniszczeniu; tak np. straty sięgają 40–80% w wyposażeniu naukowym szkół wyższych i w księgozbiorach. Ilość czynnych pracowników w dziedzinie kultury zmniejszyła się w okresie okupacji nadmiernie wskutek celowego niszczenia tych ludzi przez okupanta. Tak np. ginie w okresie wojny 700 profesorów i pracowników naukowych szkół wyższych, przeszło 1.000 nauczycieli szkół średnich i zawodowych, do 4.000 nauczycieli szkół powszechnych. Nie tylko te socjalne straty ale nawet i ubytek normalny nie mogły być wyrównane, gdyż dopływ świeżych sił był całkowicie przez 6 lat zahamowany, wobec opisanego wyżej zakazu szkolenia i zakazu wszelkich przejawów życia kulturalnego. Ogólny poziom kulturalny społeczeństwa z konieczności uległ poważnemu obniżeniu wobec zlikwidowania szkolnictwa i zakazu wszelkich rozrywek kulturalnych. Mając większe zadania niż w okresie przedwojennym, gdyż nie tylko zadanie normalnego rozwoju kulturalnego, ale nadto potrzebę wyrównania luk i podniesienia do poziomu przedwojennego, Polska staje do tego zadania ze zmniejszonym wyposażeniem materialnym oraz znacznie uszczuplonym aparatem ludzkim, bo z nadmiernym ubytkiem starszych, wykwalifikowanych pracowników i z równoczesnym brakiem odpowiednio przygotowanych następców.

Aby przynajmniej w części skutkom tym zaradzić, pokolenie, które wychodzi zdziesiątkowane z okresu wojennego będzie musiało zdobywać się na ogromne wysiłki spalając się w nich przedwcześnie. I niewątpliwie, co najmniej dwa pokolenia będą jeszcze skazane na wysiłki nadmierne.

4. Walka z polskością w dziedzinie gospodarki narodowej

Jeśli chodzi o życie gospodarcze, to w tej dziedzinie połączyły się straty wywołane przez wszelkiego rodzaju okoliczności wojenne ze stratami spowodowanymi polityką okupanta. Jak wyżej wspomniano, poważne straty w tej dziedzinie wywołała już kampania 1939 r. Znacznie większe straty powstały wskutek działań wojennych w latach 1944–45 r., w okresie wypierania armii niemieckiej z terenów okupowanych, w okresie zniszczeń wskutek działań, wskutek celowej dewastacji, dokonywanej przez Niemców w okupowanym kraju i wreszcie w okresie rekwizycji i wywozu do Niemiec wielkich wartości gospodarczych. Straty okupacyjne jednak i w tej dziedzinie również przewyższyły straty, ściślej biorąc, wojenne.

W polityce okupanta w dziedzinie gospodarki narodowej przeplatają się trzy odrębne tendencje, z których każda ze swej strony powoduje dla tej gospodarki poważne straty. Władze okupacyjne zmierzają od pierwszej chwili do wcielenia aparatu gospodarczego terenów okupowanych do ram niemieckiej wojennej polityki gospodarczej, dążąc w zasadzie do wprowadzenia tego samego typu przymusowej organizacji gospodarczej jak i dla celów wojennych wprowadzony jest w Niemczech. Z drugiej strony władze te zwłaszcza w niektórych okresach prowadzą w dziedzinie gospodarki politykę wyraźnie rabunkową, wyzyskując nadmiernie zarówno pozostające w kraju zasoby, jak dochód społeczny jak i sam majątek narodowy. Wreszcie również w dziedzinie gospodarczej występuje bardzo wyraźnie i jaskrawo wspomniana wyżej przy innych okazjach planowa akcja niemiecka, zmierzająca do niszczenia i zepchnięcia na jak najniższy poziom elementu polskiego, a przejawiająca się w dziedzinie własności i posiadania, w dziedzinie warunków pracy i płacy, w dziedzinie aprowizacyjnej i mieszkaniowej. Wszystkie trzy powyższe tendencje są źródłem ciężkich strat dla polskiej gospodarki narodowej.

Próba wprowadzenia na ziemi polskie zasad wojennej niemieckiej organizacji gospodarczej udana częściowo na terenach włączonych do Rzeszy przybrała zupełnie karykaturalną postać na terenie Generalnej Gubernii. Związana z nią przebudowa tych lub innych zakładów produkcyjnych, likwidacja szeregu zakładów, zakaz wykonywania szeregu czynności gospodarczych, które nie były niezbędne dla celów wojennych, ale które były potrzebne dla normalnego gospodarczego życia, pomijając już straty w dochodzie społecznym, pociągnęły za sobą szereg zniszczeń o charakterze majątkowym w postaci utraty przez polską gospodarkę narodową znacznej ilości potrzebnych dla niej placówek, w postaci zniszczenia aparatu produkcyjnego w tych zakładach, które powstałe przez przeciążenie go i brak amortyzacji, wreszcie w postaci zniszczenia nienaprawianych budowli, wyjąłowania gleby i związanego z tym zmniejszenia produktywności.

Duże straty dla życia gospodarczego w kraju spowodowało również przerwanie działalności Banku Polskiego, utworzenie specjalnej instytucji

emisyjnej pod nazwą „Bank Emisyjny” i przymusowa wymiana banknotów Banku Polskiego na wypuszczony przez władze okupacyjne pieniądz papierowy. Bank ten, utworzenie którego było sprzeczne z zasadami prawa międzynarodowego, stał się jednym więcej instrumentem wyzysku gospodarczego kraju, ułatwiając technicznie wywóz z kraju wielu wartości.

Rabunkowa gospodarka władz okupacyjnych, sprowadzająca się do bezwzględnego wyzysku polskich zasobów gospodarczych dla celów wojny przejawiała się np. jeśli chodzi o skutki w zmniejszeniu pogłowia inwentarza gospodarstw rolnych na ogół biorąc przeszło o połowę, w kolosalnym zniszczeniu drzewostanu w lasach, dającym w rezultacie dwieście kilkadziesiąt tysięcy ha drzewostanów całkowicie zniszczonych, a przeszło pół miliona ha takichże drzewostanów zniszczonych w poważnej części istniała ona również w innych dziedzinach gospodarczych. Do tej grupy zaliczyć można również zagrabienie przez władze niemieckie prawie całkowitej zawartości „safesów” bankowych oraz faktyczną konfiskatę depozytów w inwestycjach kredytowych.

Zarówno skutki tej przymusowej gospodarki wojennej, jak i rezultaty rabunkowej gospodarki wywołują dziś po wojnie ciężary i trudności, które będą trwać długi szereg lat. Sam fakt zubożenia społeczeństwa nie jest jedynym, ani też najdotkliwszym przejawem tych skutków. Odbijają się one przede wszystkim na rozwoju powojennych procesów produkcyjnych, gdyż zniszczeniu uległ w dużej mierze aparat produkcyjny. Zniszczenie lub poważne uszkodzenie zabudowań w 350.000 gospodarstw rolnych (przeszło 1/5 stanu posiadania), obniżenie stanu inwentarza pociągowego i rzeźnego w tych gospodarstwach o 60%, zdewastowanie około 14 tys. wytwórczych zakładów przemysłowych na ogólną liczbę około 23 tysięcy, utrata przez te zakłady całości zapasów i materiałów do produkcji, zniszczenie aparatu komunikacyjnego przeszło w 80% — oto garść cyfr, które dają miarę trudności, przed jakimi Polska stanęła przy budowie powojennego życia gospodarczego i przy rozwoju wymiany i produkcji, będącej podstawą i warunkiem dobrobytu.

Trudności te zwiększają się jeszcze wskutek wyniszczenia biologicznego najbardziej wydajnych sił narodu i związanego z tym braku rąk do pracy przy tak rozległej odbudowie kraju. Skapitalizowana wysokość tego rodzaju strat, jaka ciążyć będzie na przyszłym dochodzie jest dwukrotnie wyższa od zarejestrowanych strat rzeczowych.

Wspomniane wyżej niszczycielskie tendencje Niemiec przejawiały się przede wszystkim w dziedzinie własnościowej. Ludność żydowska niezwłocznie po okupowaniu kraju przez Niemców została pozbawiona całego swego mienia. Jeśli chodzi o ludność polską to już pierwszy okres okupacji, a więc rok 1939 i pierwsze półrocze r. 1940 przynosi wywłaszczenie ludności polskiej z ogromnej części posiadanej przez nią własności na całym terytorium polskim włączonym do Rzeszy. Wywłaszczenie to obejmujące np. jeśli

chodzi o własność rolną około 5 milionów ha ziemi ornej, połączone jest z brutalnym, nie liczącym się z niczym wysiedleniem z tego terytorium znacznej części polskiej ludności i przetrzucaniem jej bądź na terytorium Generalnej Gubernii, bądź też na przymusowe roboty o charakterze ściśle niewolniczym do Rzeszy. Pozostała ludność pozbawiona wszelkich praw przeznaczona jest do pracy przymusowej pod kierownictwem ludności niemieckiej, otrzymując za pracę swą kilkakrotnie niższe od analogicznego wynagrodzenia Niemców płace, korzystając z ograniczonej prawie do połowy aprowizacji i będąc zmuszoną do ustępowania na rzecz Niemców z lepszych mieszkań. Na terytorium Generalnej Gubernii przeprowadzane przez Niemców wywłaszczenie rozwija się stopniowo. Od początku ulegają mu wielkie zakłady wytwórcze, stopniowo rozszerza się ono na znaczną część nieruchomości ziemskich, szereg drobniejszych zakładów, część większej własności ziemskiej, a nawet pod koniec okupacji i na część chłopskiej własności rolnej. Znaczna część wywłaszczonego mienia zostanie zniszczona i po wojnie nie wraca już do rąk właścicieli, powodując trwałe straty dla majątku narodowego. W szerokim zakresie ma to miejsce z mieniem ruchomym, zakładami rzemieślniczymi i handlowymi oraz mieniem żydowskim. Tak np. w wyniku wojny zniszczono w Polsce do 200.000 zakładów handlowych, około 85.000 warsztatów rzemieślniczych. Jednak i to mienie, które w rezultacie ocalało, pracuje przez lata wojny nie na rzecz gospodarki polskiej, ale w całości na rzecz gospodarki niemieckiej. Zresztą i ta część mienia narodowego, która pozostaje w ręku polskim, nie jest wolna od ciężkich bardzo strat.

Poza zniszczeniem majątku zabierana jest z obiegu gospodarczego kraju i zużywana wyłącznie na cele gospodarki niemieckiej ogromna część dochodu społecznego lat wojennych i tak już zmniejszonego na skutek ogólnych warunków wojny. Powoduje to choćby ściąganie przymusowych kontyngentów z gospodarstw rolnych, zużywanych jedynie w niewielkiej części na potrzeby ludności polskiej, powoduje sprzedaż po niskich cenach wyrobów przemysłowych prawie wyłącznie w ręce niemieckie. Sproletaryzowana ludność polska oraz przedwojenny polski świat pracowniczy zostały w okresie okupacji zmuszone do pracy, wykonywanej w znacznej mierze dla dobra gospodarki niemieckiej, a odbywającej się pod przymusem. Wprowadzone zostało nowe ustawodawstwo pracy, znoszące prawie wszystkie przywileje posiadane przez pracujących i nadające jej charakter niewolnictwa. Zakaz zmiany miejsca pracy, ograniczenie do minimum urlopów, ustalenie płac nie na podstawie umowy, ale w ramach narzuconych z góry taryf, postawiło pracujących w całkowitej zależności od będących pracodawcą władz niemieckich. I w tej dziedzinie Niemcy mieli decydujące przywileje. Było rzeczą niedozwoloną, aby Polak nawet o wysokich kwalifikacjach był zwierzchnikiem Niemców. Płace otrzymywane przez Polaków były mimo przedłużenia czasu pracy kilkakrotnie niższe od płac wypłacanych za tę samą pracę Niemcom. Poza przymusem pracy w kraju zastosowano nadto do wielu setek tysięcy osób przymus wyjazdu na pracę do Niemiec, gdzie Polacy znajdowali

się w jeszcze cięższych warunkach. Na skutek branek do pracy przymusowej, w Niemczech znalazło się podczas wojny prawie dwa i pół miliona Polaków.

Apropowizacja ludności polskiej odbywa się wg norm ogromnie zredukowanych w porównaniu z aprowizacją niemieckiej ludności w tym samym kraju. Na terytoriach wcielonych do Rzeszy jest ona prawie o połowę niższa od aprowizacji ludności niemieckiej. Na terytorium Gubernii Generalnej ogranicza się ona wyłącznie do części ludności, pracującej bezpośrednio dla potrzeb Niemiec, będąc fikcją dla reszty ludności. Tak więc wartość kaloryczna produktów, przydzielonych polskiej ludności, wahała się od 400–700 kalorii dziennie, a więc była kilkakrotnie niższą od minimum koniecznego dla życia. I tu również przeprowadzano na rzecz ludności niemieckiej brutalne przesunięcia mieszkaniowe. Luki w aprowizacji wywołały konieczność powstania nielegalnego rynku towarowego. Był on zwalczany przez władze okupacyjne rozporządzeniami grożącymi śmiercią za drobne nawet przekroczenie. W praktyce w bardzo licznych wypadkach stosowano do przekraczających takie zarządzenie niemieckie, zesłanie na pracę do Niemiec lub do koncentracyjnych obozów.

Polityka niemiecka w dziedzinie gospodarki narodowej wywołała w rezultacie ogromne zubożenie kraju. Zniszczeniu uległa znaczna część kapitału narodowego, zabierana również w drodze przymusowej właścicielom. Zniszczeniu ulega aparat produkcyjny, jeśli chodzi o przemysł, rzemiosło i rolnictwo, aparat wymienny, zapasy, nieruchomości miejskie. Zmniejszenie i odebranie dochodu społecznego redukuje poważnie na lata najbliższe możliwości kapitalizacyjne, utrudniając odbudowę. Szereg tych zjawisk będzie miał wpływ w ciągu długich lat.

5. *Wyniszczenie ludności*

Losy gospodarki narodowej wywarły ze swej strony znaczny wpływ na stan biologiczny ludności. Nędza, w jaką została w latach wojennych wtrącona znaczna część społeczeństwa polskiego, pozbawiona odzieży, możliwości wyżywienia się, mieszkania w ludzkich warunkach, wywarła bardzo niekorzystny wpływ na stan zdrowotny ludności i na jej zdolność do pracy w najbliższych latach powojennych, powodując w ten sposób — poza innymi skutkami — poważne straty biologiczne. Straty te miały zresztą i inne przyczyny. Prowadząc gospodarkę okupacyjną w myśl scharakteryzowanych wyżej zasad, stosowali Niemcy jednocześnie najostrejsze środki przymusu. Już w pierwszych dniach okupacji dokonali Niemcy szeregu aktów ostrego terroru. Rozstrzelanie w pierwszych tygodniach okupacji w Warszawie dwóch młodych kobiet jedynie za zdarcie afisza propagandowego, zohydżającego Anglię, rozstrzelanie w grudniu 1939 r. stu kilkudziesięciu osób dowolnie wybranych w miejscowości Wawer pod Warszawą za zabicie niemieckiego

policjanta przez bandytę, stały się jedynie symbolicznym początkiem dalszych aktów zbiorowej odpowiedzialności i masowego terroru, dochodzących do palenia dziesiątków wsi, wysyłki tysięcy ludzi do obozów koncentracyjnych, do masowych egzekucji publicznych (ponad 70 takich egzekucji w samej Warszawie), do mordowania ludności całych dzielnic podczas Powstania Warszawskiego. Terror jednak był stosowany przez okupanta nie tylko jako swoiście pojęta metoda rządzenia, ale również jako środek do osiągnięcia wspomnianego na wstępie zasadniczego celu — do wyniszczenia biologicznego całego narodu. Takim był terror, stosowany wobec ludności żydowskiej, którą na ziemiach polskich prawie całkowicie wyniszczono w rozprawach ulicznych, w komorach gazowych i piecach krematoryjnych specjalnych obozów. Zginęło w latach wojny około 3 mil. Żydów polskich.

Takim było np. rozstrzelanie w lasach podwarszawskich, w miejscowości Palmiry, w ciągu paru miesięcy 1940 roku kilku tysięcy osób, w tej liczbie wielu czołowych przedstawicieli społeczeństwa. Takimi były stosowane w szerokim zakresie wobec przygodnej zupełnie ludności polskiej t. zw. łapanki uliczne, zapełniające wielu dziesiątkami tysięcy, gigantyczne obozy koncentracyjne w Oświęcimiu lub Majdanku. Takimi były wreszcie specjalne represje stosowane wobec licznych grup inteligencji i in.

Wspomniany ostatnio terror wyniszczający w połączeniu z innymi okolicznościami związanymi z wojną i okupacją, jak warunki aprowizacyjne, warunki mieszkaniowe, brak odzieży, nędza wywołana przez system płac niemieckich, przymusowe a bezwzględne wysiedlenia, warunki pracy przymusowej na terytorium kraju i warunki pracy przymusowej w Niemczech wywołały ogromną wyrwę w stanie biologicznym ludności. Zmniejszyły one — jak to wynika z zał. tablic — poważnie ludność ziem polskich. Ogólny ubytek ludności na ziemiach polskich, włączając w to i straty wojskowe, obliczany jest na przeszło 6 milionów, a więc 22% — liczbę zarówno absolutnie, jak stosunkowo olbrzymią. Przysporzyło to Polsce około 600 tysięcy inwalidów, co stanowi wielki ciężar dla aktywnej gospodarczo części społeczeństwa. Jednak stosunek ilościowy ludności, która zginęła do ludności pozostałej nie charakteryzuje wystarczająco straty biologicznej, wywołanej przez omawiane warunki oraz przez działalność niemiecką. Dotkliwie skutki wywarły wspomniane wyżej okoliczności również i na tej części ludności, która z omawianego okresu okupacyjnego wyszła z życiem, oraz na ogólnej strukturze ludnościowej społeczeństwa polskiego. Wspomniane wyżej okoliczności oraz specjalne prześladowania, stosowane bądź indywidualnie, bądź też masowo przez okupanta, wpłynęły na ogromny rozrost inwalidztwa i wielki rozwój chorób, wśród których na pierwszy plan wybiła się gruźlica oraz choroby nerwowe. Śmiertelność ogólna wzrosła z 13 na 18 pro mille, śmiertelność niemowląt aż do 26 pro mille. Gruźlica trawi dziś około półtora miliona ludzi, zdrowotność dzieci jest niższa znacznie niż poprzednio. Spotykamy

szereg psychonerwic, wzrost alkoholizmu i narkomanii. Okoliczności te oraz — będące skutkiem stosowanych przez okupanta w życiu gospodarczym i innych dziedzinach specjalnych metod — obniżenie moralności społecznej i indywidualnej wpływa na obniżenie zdolności do pracy i jej wydajności, które dopiero po pewnym czasie mogą dojść do normy. Nadto należy wziąć pod uwagę, że terror okupanta uderzył przede wszystkim w ludzi młodych, bądź w sile wieku. Łącznie z udziałem w walkach przeciwko okupantowi dało to większy procent strat w grupie ludzi młodych i mężczyzn. Łącznie ze zmniejszeniem mniej więcej o 1.200 tysięcy urodzeń, co jest skutkiem zarówno warunków bytu okupacyjnego, jak specjalnych metod działania okupanta (np. zakazy małżeństw w Neu-Reichu), wywołało to niekorzystne przesunięcia w układzie ludności według wieku, trudne do odrobienia w krótszym okresie czasu.

Przykładem może być tutaj najciężej zresztą dotknięta przez wroga Warszawa, w której w porównaniu z ostatnim przedwojennym spisem ludności zmienił się stosunek kobiet do mężczyzn w lutym 1946 roku z 119,4 do 100 na 142 do 100, a % ludności w wieku 20-24 lata spadł z 23 na 14,3% w stosunku do ogółu ludności, w wieku zaś 20-39 lat z 39 do 34%.

6. *Zniszczenie Warszawy*

W działalności okupanta na pierwszy plan wybija się zniszczenie stolicy kraju — Warszawy, które było przejawem ogólnej tendencji okupanta do przekreślenia roli historycznej narodu polskiego. Ostateczne zniszczenie jej zbiegło się z wybuchem Powstania ludności warszawskiej w r. 1944 i nastąpiło w najbliższych miesiącach po Powstaniu po całkowitym usunięciu ludności.

Zniszczenie to nie było jednak odruchem represji, ale przeciwnie przejawem i finałem planowo realizowanej akcji.

Już w roku 1939 podczas oblegania Warszawy, wojska niemieckie zniszczyły w Warszawie szereg obiektów nie mających znaczenia dla obrony miasta, a ważnych dla jej kultury i tradycji.

W okresie okupacji planowano zmniejszenie Warszawy do stu tysięcznego prowincjonalnego miasta. Zniszczenie zamku królewskiego w Warszawie dokonane w r. 1944 rozpoczęte było już i w znacznym stopniu dokonane w latach 1939–1940. Poza całkowitym rozbiciem wnętrz i urzędzeń już wówczas wywiercono otwory do wysadzenia murów. Po okresie Powstania władze niemieckie w sposób bezwzględny niszczyły wszystko to co pozostało, a więc budynki, urządzenia przemysłowe nierozgrabione uprzednio przez siebie i niewywiezione mienie prywatne, kościoły i gmachy zabytkowe, wszystkie warszawskie archiwa i wszystkie stare druki polskie bibliotek warszawskich, starannie przed tym zwiezione w jedno miejsce, wreszcie prawie wszystkie pomniki stolicy. Była to bezwzględna akcja niszczycielska, bynajmniej nie wywołana potrzebami wojny.

Akcja niemiecka skierowana przeciw stolicy skomplikowała jeszcze trudności przy odbudowie zniszczeń wojennych. Pomijając już zniszczenie kolosalnych wartości majątkowych, których wielka część zgromadzona była w stolicy, wielkich zgromadzonych tutaj wartości kulturalnych — zniszczenie i prawie unicestwienie ośrodka dyspozycji kraju, siedziby władz naczelnych i centralnych władz gospodarczych oraz wielkiego ośrodka życia kulturalnego, wywołało i wywoływać będzie wielkie trudności organizacyjne przy odbudowie życia całego kraju, co zresztą było niewątpliwie jednym z zamiarów okupanta.

7. Uwagi końcowe

Mimo scharakteryzowanych wyżej warunków życia podczas okupacji, ludność polska nigdzie nawet w części nie podporządkowała się przemocy wroga. Walka przegrana w r. 1939 była kontynuowana na morzach, w górach Norwegii, na polach Francji, w powietrzu nad Anglią, w Związku Radzieckim, w Afryce, we Włoszech, w Holandii i Niemczech. Walka zbrojna prowadzona była również w kraju. Po beznadziejnym już oporze grupy generała Kleeberga pod Kockiem w październiku 1939 roku przyszły jeszcze tej zimy walki partyzanckie oddziału majora Hubali w Górach Świętokrzyskich, przyszły związki wojskowe, oddziały Armii Krajowej, Gwardii Ludowej, Armii Ludowej, Batalionów Chłopskich, Polskiej Armii Ludowej i różnych drobniejszych formacji. Opór kraju przybierał zresztą nie tylko postać walki zbrojnej. Zwalczano czynnie skutki wszelkich zamierzeń Niemców, skierowanych w różnych dziedzinach życia przeciw polskości. Przykładem tego jest choćby szeroko rozwinięte tajne szkolnictwo od najwyższych do najniższych szczebli, tajna prasa wydawana w dziesiątkach wydawnictw i wielu tysiącach egzemplarzy, wreszcie tajne wydawnictwa książkowe. Wszystkie te formy walki prowadzonej na zajętych przez wroga terytoriach wywoływały ciężkie straty nie tylko wśród walczących, ale również w mieniu i życiu ludności cywilnej. Było to jednak nieuniknione, a miało tę cechę dodatnią, że ułatwiło po zakończeniu wojny szybką odbudowę naszej państwowości i regenerację psychiczną ludności, która duchowo nigdy nie uznała się za pobitą. Z drugiej strony zdolność społeczeństwa do znajdowania wyjścia nawet w najcięższych sytuacjach niewątpliwie obniżyła procent strat zwłaszcza ludnościowych. Mimo to wysokość strat jest olbrzymia, co wymaga pomocy z zewnątrz i wyłączenia wszystkich sił w kraju.

Sytuację przy odbudowie kraju oraz przy przystąpieniu do leczenia ran wojennych ułatwiła przeprowadzona bezpośrednio po wojnie przebudowa społeczna, dająca możliwość planowego wyzyskania będących nieraz w posiadaniu jednostek wielkich wartości materialnych oraz prowadzenie gospodarki planowej umożliwiające wyzyskanie wszystkich aktywnych sił

społeczeństwa. Ułatwia odbudowę możliwość użytkowania aparatu gospodarczego i bogactw naturalnych, znajdujących się na ziemiach odzyskanych, jakkolwiek i na nich zniszczenia wojenne są bardzo wielkie.

Mimo wszystko, szkody wyrządzone przez wroga we wszystkich dziedzinach życia musi Polska odczuwać jeszcze długi okres czasu.

Kiedy poniżej badać będziemy cyfry strat poniesionych przez Polskę aby ocenić całą ich potworność, musimy zdać sobie sprawę z jednego aksjomatu.

Nie były one i nie mogły być dziełem zbrodniczej mentalności jednego człowieka czy nawet tak karnego zespołu ludzi, jakim była partia hitlerowska. Hitlerizm wypracował ideę i plan zniszczenia — naród niemiecki z całkowitą jednomyślnością plan ten wykonywał. Hitlerizm ujawnił tylko i spotęgował do najwyższego stopnia tendencję, która od czasów Fryderyka Wielkiego tkwiła i była starannie hodowana w narodzie niemieckim — tendencję zbudowania imperium i dobrobytu narodu niemieckiego na ziemiach polskich.

Zwycięstwo Sojuszników ocaliło naród polski od zagłady, jednak sześćdziesięcioletnie niczym nie hamowane znęcanie się nad nim spowodowało tak wielkie szczyby w każdej dziedzinie, że żaden rachunek nie jest w stanie odzwierciedlić w całej pełni skutków, jakie stąd wynikają.

Obliczać można jedynie pewne fragmenty i pewne refleksy materialne. Oto przez masowe wysiedlenie Polaków z ziem przyłączonych do Rzeszy i likwidację Żydów — zniszczono handel i rzemiosło, przez sekwestr przemysłu i masowy wywóz najcenniejszych maszyn do Niemiec, obniżono produkcję i dochód narodowy, przez wyniszczenie w 55% inwentarza żywego — zdewastowano rolnictwo, przez konfiskatę złota, wprowadzenie bezwartościowej waluty i machinacje emisyjne — zdeorganizowano aparat finansowy, przez zaprzęgnięcie do niewolniczej pracy w Niemczech 2 milionów Polaków — wyszano z nas ogromny potencjał pracy i energii.

Kolejnictwo poniosło straty w 84%, poczta i telekomunikacja w 62% szkolnictwo w 60%, materialne wyposażenie kultury w 43%, gospodarstwo leśne, tak trudne do odrestaurowania w 28%. Ale nie tu leży punkt ciężkości. Polska ma ponad milion chorych na gruźlicę, pół miliona inwalidów niezdolnych do pracy, 22% obywateli polskich poniosło śmierć.

Taki jest bilans drugiej wojny światowej w Polsce — taką wymowę posiadają niżej zebrane i przedstawione cyfry.

TABELE STATYSTYCZNE (Ogólne)

- I. Straty biologiczne społeczeństwa polskiego.
- II. Utrata życia wg przyczyn śmierci.
- III. Utrata życia wg stosunku procentowego do ogółu ludności.
- IV. Utrata życia i inwalidztwo z wyszczególnieniem strat ludności miejskiej i wiejskiej.
- V. Niektóre formy terroru okupanta.
- VI. Zestawienie porównawcze strat w ludziach w poszczególnych krajach, biorących udział w wojnie.
- VII. Straty materialne — zestawienie ogólne.
- VIII. Zestawienie strat bezpośrednich.
- IX. Ilościowe zestawienie zniszczonych obiektów wg ich rodzajów.
- X. Zestawienie strat wojennych na głowę ludności Polski i innych krajów okupowanych.

Tablica I.

Straty biologiczne społeczeństwa polskiego.
Zestawienie ogólne.

Wyszczególnienie	Liczba osób w tys.	%
1. Utrata życia — ogółem	6.028 ^{*)}	100,0
a) wskutek bezpośrednich działań wojennych	644	10,7
b) wskutek terroru okupanta	5.384	89,3
2. Inwalidztwo		
(inwalidzi wojskowi i cywilni)		
— ogółem	590 ^{**)}	100,0
a) kalectwo fizyczne	530	89,8
b) kalectwo psychiczne	60	10,2
3. Nadwyżka zachorowań na gruźlicę (ponad teoretyczną liczbę zachorowań)	1.140	100,0

^{*)} w tym ok. 3 mil. Żydów.

^{**)} w tym 100 tys. inwalidów wojskowych.

Uwaga: Jako podstawę do obliczeń strat na ziemiach odstąpionych Związkowi Radzieckiemu wzięto pod uwagę liczbę osób, którym przysługuje lub przysługiwałoby (gdyby żyli) prawo opcji na rzecz Polski, a których liczbę w r. 1939 obliczono na 5.193 tys. osób (4.222 tys. Polaków i 971 tys. Żydów).

Tablica II.

Utrata życia wg przyczyn śmierci.

Wyszczególnienie strat w ludziach	Liczba osób w tys.	%
Ogółem	6.028	100,0
1. Wskutek bezpośrednich działań wojennych	644	10,7
a) straty wojska	123	2,0
b) straty ludności cywilnej	521	8,7
2. Wskutek terroru okupanta	5.384	89,3
a) ofiary obozów zniszczeń, pacyfikacji, egzekucji, likwidacji ghatt itp	3.577	59,3
b) ofiary więzień, obozów i in. miejsc odosobnienia (śmierć na skutek epidemii, wycieńczenia, złego obchodzenia się itp.)	1.286	21,3
c) zmarli poza obozami i więzieniami w następstwie doznanych ran, okaleczeń, nadmiernej pracy itp.	521	8,7

Uwaga: Niezależnie od strat w ludności w wysokości 6.028 tys. osób nastąpił 1939–1945 ubytek urodzeń obliczony na 1.215 tysięcy.

Tablica III.

Utrata życia.
wg procentowego stosunku do ogółu ludności.

Ludność Przyczyny śmierci	Liczba osób, które poniosły śmierć	
	w liczbach bezwzgl. w tys. osób	w % do ogółu ludności
Stan ludności narodowości polskiej, i żydowskiej w dniu 1.IX.1939 r.	27.007	100,0
Ogółem uśmierconych	6.028	22,2
Przyczyny:		
a) bezpośrednie działania wojenne	644	2,4
b) zamordowanie w obozach zniszczeń, pacyfikacja, egzekucje, likwidacja gett	3.577	13,3
c) śmierć w więzieniach, obozach i innych miejscach odosobnienia, wskutek epidemii, wycieńczenia, złego obchodzenia	1.286	4,7
d) śmierć poza obozem z wycieńczenia, w następstwie doznanych ran, okaleczeń, bicia, nadmiernej pracy itp.	521	1,8

^{*)} Liczba 27.007 tys. stanowi ogół ludności narodowości polskiej i żydowskiej, zamieszkałej w dniu 1. IX. 1939 r. w ówczesnych granicach Polski.

Tablica IV.

Utrata życia i inwalidztwo.
Straty ludności miejskiej i wiejskiej.

Wyszczególnienie	Liczba wypadków w tys.	%
Utrata życia	6.028	100,0
miasto	4.756	78,9
wieś	1.272	21,1
Inwalidztwo	590	100,0
miasto	437	74,1
wieś	153	25,9

Tablica V.

Niektóre formy terroru okupanta.

Ludność Formy terroru	Liczba osób, bezpośrednio dotkniętych terrorem, które nie utraciły życia	
	w liczbach bezwzgl. w tys. osób	w % do ogółu ludności
Stan ludności narodowości polskiej i żydowskiej w dniu 1. IX. 1939 r	27.007	100,0
Formy terroru:		
1. odosobnienie w obozach koncentracyjnych, ^{*)} w więzieniach itp.	863	3,2
2. roboty przymusowe obywateli polskich, wywiezionych do Niemiec lub innych krajów okupowanych	2.460	9,1
3. wysiedlenia	2.478	9,2

Uwaga: ^{*)} Liczba 863 tys. stanowi ilość osób, które przetrwały obozy koncentracyjne i więzienia. Liczba więźniów, którzy znaleźli w nich śmierć jest kilkakrotnie wyższa.

Tablica VI.

Zestawienie porównawcze strat w ludziach
w poszczególnych krajach biorących udział w wojnie.^{*)}

Kraj	Straty w zabitych i zamordowanych	
	ogółem w tys.	na 1.000 mieszk.
Unia Płd. Afryki	6	0,6
U.S.A.	187	1,4
Indie	759	2
Australia	12	2
Norwegia	8,6	3
Kanada	41	3,4
Nowa Zelandia	10	6
Belgia	59	7
Anglia	368	8
Francja	653	15
Czechosłowacja	250	15
Luksemburg	5	17
Holandia	200	22
Albania	28	24
Związek Radziecki	7.000	40
Grecja	558	70
Jugosławia	1.706	108
Polska	6.028	220

^{*)} Dane oparte na materiałach przedstawionych Konferencji Reparycyjnej w Paryżu. Dane dotyczące Związku Radzieckiego oparte na sprawozdaniu zawartym w czasopiśmie „Gospodarka światowa i polityka światowa”. Nr 10–11, październik-listopad 1946 r.

Tablica VII.

Straty materialne.
Zestawienie ogólne.
(w milionach złotych)

Ogółem ^{*)}	258.432
A. Straty bezpośrednie:	
1. Zniszczenie kapitału rzeczowego	62.024
2. Zabrana produkcja i usługi w okresie okupacji	26.776
B. Straty pośrednie:	
1. Koszty związane z usunięciem niektórych rodzajów zniszczeń nie uwzględnionych w stratach rzeczowych	845
2. Utracona produkcja w okresie powojennym wskutek zniszczenia kapitału	52.502
3. Utracone nadwyżki produkcyjne osób uśmierconych i dotkniętych kalectwem ^{**)}	74.650
4. Utracona produkcja wskutek obniżenia wydajności pracy ludzkiej i rentowności kapitału w okresie powojennym	41.635

*) Suma ta nie obejmuje wydatków wojennych na polskie formacje wojskowe pokrywanych przez Sojuszników oraz wszelkiego rodzaju pretensji finansowych Państwa Polskiego i obywateli polskich z tytułu przerwania stosunków handlowych i gospodarczych wskutek wojny. Podana suma strat jest obliczona wg wartości złotego w dn. 1.9.1939 r.

***) Ciężar, jaki ciąży na Skarbie Państwa i Opiece Społecznej z tytułu rent inwalidzkich i zaopatrzenia wdów i sierot po skapitalizowaniu go wynosi 35.570 mil. zł. Suma ta jest częścią ogólną sumy 74.650 mil. zł skapitalizowanych przyszłych dochodów po potrąceniu skapitalizowanej przyszłej konsumpcji osób uśmierconych wzgl. całkowicie lub częściowo niezdolnych do pracy przy uwzględnieniu normalnej umieralności oraz określonej stopy procentowej. Przy obliczeniu brane były pod uwagę: struktura zawodowa, płeć, wiek, a także przeciętne zarobki tych osób.

Tablica VIII.

Zestawienie strat bezpośrednich.
(w milionach złotych)

Dział	Straty bezpośrednie	Straty w substancji majątkowej	Stosunek strat w substancji majątkowej do maj. nar. w dn. 1.9.39
Ogółem	88.800	62.024	38%
Rolnictwo, ogrodnictwo, kultury specjalne	11.302	5.240	35%
Leśnictwo, łowiectwo, rybołówstwo	3.579	3.579	28%
Przemysł, górnictwo, energetyka, rzemiosło	22.411	11.039	32%
Handel	7.096	7.096	65%
Komunikacja i transport	10.591	8.791	50%
Poczta	700	562	62%
Administracja publiczna, samorząd, monopole, banki i ubezpieczenia	5.340	3.000	60%
Dobra kultury i sztuki	5.365	5.365	43%
Szkoły i instytucje naukowe ..	3.022	1.858	60%
Służba zdrowia	539	539	55%
Sprzęt wojskowy	5.266	5.266	100%
Budynki mieszkalne, gospodarstwo domowe oraz urzędnia biurowe prywatne i stowarzyszeń ...	13.589	9.689	30%

Uwaga: W obliczeniu % strat w stosunku do wartości majątku narodowego w roku 1939 nie brano pod uwagę sprzętu wojskowego i wartości gospodarstwa domowego, jako nieuwzględnionych w obliczeniach majątku narodowego, dokonanych przed wojną, nie brano także pod uwagę obiektów zniszczonych dwu lub kilkakrotnie.

Tablica IX.

Ilościowe zestawienie
zniszczeń wojennych wg ich rodzajów.

1. Budynki prywatne:	
a) w miastach	162.190
b) zagrody wiejskie	353.876
2. Fabryki i zespoły fabryczne	14.000
3. Sklepy	199.751
4. Warsztaty rzemieślnicze	84.436
5. Gospodarstwo domowe:	
a) na wsi	968.223
b) w miastach	1.982.048
6. Instytucje kulturalne:	
a) muzea	25
b) teatry	35
c) kina	665
d) domy ludowe	323
7. Szkoły:	
a) szkoły wyższe	17
b) szkoły średnie	271
c) szkoły zawodowe	216
d) szkoły powszechne	4.880
e) szkoły inne	768
8. Służba zdrowia:	
a) szpitale	352
b) sanatoria przeciwgruźlicze	29
c) zakłady lecznicze zdrojowe	24
d) zakłady ubezpieczalni społecznej	47
e) ośrodki zdrowia i ambulatoria	778
f) gabinety lekarskie i dentystyczne	1.450
9. Urządzenia radiowe:	
a) stacje radiofoniczne	13
b) stacje radiotelegraficzne	7
c) odbiorniki radiowe	867.700
10. Transport:	
a) lokomotywy	2.465
b) wagony osobowe	6.256
c) wagony towarowe	83.636
d) statki pełnomorskie	25
e) statki przybrzeżne portowe	39

11. Urządzenia kolejowe:	
a) długość mostów kolejowych i wiaduktów w m. b	47.767
b) długość szyn w km	5.948
12. Urządzenia drogowe:	
a) długość dróg o twardej nawierzchni w km	14.900
b) długość mostów drogowych w m. b. ..	15.500
13. Urządzenia telekomunikacyjne:	
a) aparaty telefoniczne	243.250
b) aparaty scentralizowane	181.350
c) długość kabli obołowionych w km par	350.700
14. Inwentarz żywy:	
a) konie	1.908.000
b) bydło rogate	3.905.000
c) trzoda chlewna	4.988.000
d) owce	755.000
15. Wyrąbana masa drzewna w m ³	75.000.000

Tablica X.

Zestawienie strat rzeczowych na głowę ludności
Polski i innych krajów okupowanych^{*)}.

Kraj	Straty rzeczowe		Straty rzeczowe	
	w miliardach złotych	w złotych na głowę	w milionach dolarów	w dolarach na głowę
Polska	88.800	3.288	16.882	626
Jugosławia	48.103	3.161	9.145	601
Francja	111.212	2.651	21.143	504
Holandia	23.523	2.735	4.472	520
Czechosłowacja	22.103	2.141	4.202	407
Grecja	13.387	1.936	2.545	368
Belgia	11.982	1.457	2.278	277
Norwegia	6.628	2.283	1.260	434
Związek Radziecki	679.000 rubli	3.880 rubli	679.000 rubli	3.880 rubli

*) Dane dotyczące wysokości rzeczowych strat wojennych zaczerpnięte z materiałów przedstawionych na Międzynarodowej Konferencji Reparacyjnej w Paryżu (cyt. za sprawozd. jugosł.). Dane dot. wysokości rzeczowych strat wojennych Zw. Radzieckiego zaczerpnięte z komunikatu Nadzwyczajnej Komisji Państwowej, powołanej do ustalenia i zbadania zbrodni niemieckiej.

TABLICE SZCZEGÓŁOWE

1. Straty wojska w ludziach.
2. Straty inteligencji polskiej.
3. Rozmieszczenie terytorialne strat rzeczowych.
4. Straty w rolnictwie, ogrodnictwie i kulturach specjalnych.
5. Straty w zagospodarowaniu lasów.
6. Straty w zagospodarowaniu lasów (bez budynków i zapasów).
7. Straty w energetyce, przemyśle i rzemiośle.
8. Straty w energetyce, przemyśle i rzemiośle.
9. Ogólne zestawienie rzeczowych strat wojennych górnictwa, przemysłu, energetyki i rzemiosła.
10. Straty handlu.
11. Straty w komunikacji i transporcie.
12. Straty w komunikacji i transporcie (bez budynków, i zapasów).
13. Straty poczty i telekomunikacji.
14. Straty poczty i telekomunikacji (bez budynków i zapasów).
15. Straty w administracji publicznej, samorządzie, monopolach, ubezpieczeniach, bankach.
16. Straty w administracji publicznej, samorządzie, monopolach, bankach, ubezpieczeniach.
17. Straty w dobrach kultury i sztuki.
18. Straty w dobrach kultury i sztuki (wg poszczególnych działów).
19. Straty dotyczące szkół i instytucji naukowych.
20. Straty dotyczące szkół i instytucji naukowych (bez budynków i zapasów).
21. Straty w służbie zdrowia.

Tablica 1.

Straty wojska w liczbach.

	zabitych	rannych	zaginionych	Ogółem
Ogółem	123.178	236.606	420.760	780.544
1. Kampania wrześniowa 1939 r. ...	66.300	133.700	420.000	620.000
2. I-sza Armia na Wschodzie	6.275	12.552	—	18.827
3. II-ga Armia na Wschodzie	7.607	15.212	—	22.819
4. Oddziały we Francji i Norwegii 1940 rok	2.079	4.154	—	6.233
5. Oddziały przy boku Wielkiej Brytanii				
a) Brygada Karpacka (Tobruk)	122	468	11	601
b) II-gi Korpus	2.197	8.737	264	11.198
c) I Dywizja Pancerna	1.014	3.595	305	4.914
d) I Samodz. Brygada Spadochronowa	66	159	179	404
e) Lotnictwo	3.000	—	—	3.000
f) Marynarka Wojenna	1.500	—	—	1.500
g) Inne	18	29	1	48
6. Powstanie Warszawskie *)	13.000	28.000	—	41.000
7. Walka Podziemna **)	20.000	30.000	—	50.000

*) Podane liczby nie obejmują ludności cywilnej, w tym wielkiej liczby młodzieży, która zginęła walcząc w nieorganizowanych oddziałach, jak również ludności cywilnej, która zginęła w czasie Powstania Warszawskiego.

**) W walce Podziemnej, prowadzonej z najeźdźcą przez cały czas okupacji zginęło znacznie więcej, niż podana liczba. Statystyczne ujęcie całości tych strat na razie jest jeszcze niemożliwe. Straty te mieszczą się jednak w ogólnej liczbie strat biologicznych Polski.

Tablica 2.

Straty inteligencji polskiej.
(dane fragmentaryczne)

Rozszczególnienie	Ilość wypadków śmierci
1. Historycy kultury, historycy sztuki, muzealiści, archeologowie	62 osób
2. Artyści plastycy	235 „
3. Muzycy	60 „
4. Aktorzy i reżyserzy	104 „
5. Literaci	56 „
6. Dziennikarze	122 „
7. Sędziowie, prokuratorzy i aplikanci sąd	1.110 „
8. Adwokaci	4.500 „
9. Lekarze	5.000 „
10. Lekarze dentyści	2.500 „
11. Personel sanitarn. służby zdrowia	3.000 „
12. Profesorowie i pracownicy szkół wyższych	700 „
13. Nauczyciele szkół średnich.	848 „
14. Wychowawcy przedszkoli	34 „
15. Nauczyciele szkół powszechnych	3.963 „
16. Nauczyciele szkół zawodowych.	340 „
17. Nauczyciele szkół innych	411 „
18. Bibliotekarze	54 „
19. Archiwiści	91 „
20. Pracownicy towarzystw naukowych.	32 „
21. Duchowni katolicy	2.647 „
22. Duchowni innych wyznań	brak danych
23. Kolejarze	6.124 osób
24. Pocztcowcy	2.412 „
25. Skarbowcy	3.958 „
26. Urzędnicy administracji ogólnej.	brak danych
27. Personel ubezpieczeń społecznych	1.183 osób
28. Oficerowie	9.000 „
29. Inżynierowie i technicy	brak danych

Tablica 3.

Rozmieszczenie terytorialne strat rzeczowych.

Województwo	%
Ogółem	100,0
Białostockie	4,2
Gdańskie	5,2
Kieleckie	8,4
Krakowskie	5,1
Lubelskie	3,2
Łódzkie wraz z m. Łodzią	8,8
Pomorskie	5,2
Poznańskie	8,6
Rzeszowskie	4,1
Śląsko-Dąbrowskie	5,5
Warszawskie	7,2
M.st. Warszawa	34,5

Tablica 4.

Straty w rolnictwie, ogrodnictwie i kulturach specjalnych.
(w mil. zł)

	Ogółem	
1. Uszkodzenie gleby wskutek działań wojennych		11.302
2. Straty w inwentarzu żywym		353
3. Straty w maszynach i narzędziach rolniczych		2.860
4. Straty ogrodnictwa i kultur specjalnych		638
5. Straty w zapasach produktów rolnych posiadanych w dniu 1.9.1939 r.		350
6. Zabrana produkcja rolna w okresie okupacyjnym		1.039
		6.062

Uwaga: W niniejszym zestawieniu nie są uwzględnione straty ludności wiejskiej w nieruchomościach 1.545 mil. zł oraz w gospodarstwie domowym 511 mil zł, co daje łączną sumę 2.056.mil. zł. Suma ta jest uwzględniona w rachunkach dotyczących strat: 1. w budynkach oraz 2. w gospodarstwie domowym.

Tablica 5.

Straty w zagospodarowaniu lasów.
wg klasyfikacji rzeczowej

	Ogółem	(w mil zł)
1. Uszkodzenie gleby		3.579
2. Straty w drzewostanie		22
2. Straty w drzewostanie		2.465
3. Straty w inwentarzu i wyposażeniu technicznym		39
4. Straty w żywicy i produktach ubocznych		41
5. Straty w łowiectwie		228
6. Straty w rybołówstwie śródlądowym		31
7. Straty w remanencie drzewnym		111
8. Inne		15
9. Straty w lasach prywatnych		621

Uwaga: W niniejszym zestawieniu nie są uwzględnione straty w budynkach leśnych (40 mil. zł), w zakładach przemysłu drzewnego (90 mil. zł) oraz w transporcie leśnym — kolejki i urządzenia drogowe (16 mil. zł), co daje łączną sumą 146 mil. zł. Suma ta jest uwzględniona w rachunkach dot. strat: 1. w budynkach, 2. w przemyśle, 3. w komunikacji i transporcie.

Tablica 6.

**Straty w zagospodarowaniu lasów.
(bez budynków i zapasów)
wg poszczególnych działów (w mil. zł)**

Nazwa działu	Straty nie rozszeregowane	Gleba	Drzewostan	Inwentarz martwy, wyposaż. techniczn.	Żywica i produkty uboczne	Zwierzęta i ryby	Inne	Ogółem
Ogółem	621	22	2.465	39	47	259	15	3.468
1. Leśnictwo:								
a) Lasy państw	—	22	2.465	31	47	—	15	2.580
b) Lasy prywatne	621	—	—	—	—	—	—	621
2. Łowiectwo	—	—	—	4	—	228	—	232
3. Rybołówstwo ¹⁾	—	—	—	4	—	31	—	35

¹⁾ Dział uwzględnia rybołówstwo śródlądowe.

Tablica 7.

Straty w energetyce, przemyśle i rzemiośle.
wg klasyfikacji rzeczowej

	(w mil zł)
Ogółem	22.411
Straty w budynkach: (Fabryki, elektrownie, gazownie, zakłady rzemieślnicze)	1.828
Straty w urządzeniach, maszynach i innym majątku	4.440
Straty w surowcach, półfabrykatakach, wyrobach gotowych wg stanu na dzień 1. 9. 1939 r.	4.771
Straty w zabranej produkcji przemysłowej w okresie okupacyjnym.	6.126
Skapitalizowana strata z tytułu pracy robotników polskich w okresie okupacyjnym	5.246

^{*)} Opracowanie nieostateczne.

Uwaga: Zestawienie powyższe obejmuje w poz. 3 niezależnie od strat surowców i półfabrykatów oraz gotowych wyrobów przemysłu i rzemiosła, także straty w wyrobach gotowych innych resortów jak komunikacja — 323 mil. zł, wojsko — 631 mil. zł, skarb (monopole). W poz. 2 niezależnie — straty innych resortów w urządzeniach przemysłowych, jak przemysł leśny 90 mil. zł, wojsko 38 mil. zł, administracja (monopole) 105 mil. zł, inne resorty 66 mil. zł.

Tablica 8.

Straty w energetyce, przemyśle i rzemiośle.
(w mil. zł)

Dział	Urządzenia, maszyny i inny majątek
Ogółem	4.440
Energetyka	228
Przemysł	3.562
Rzemiosło	650

Tablica 9.

Ogólne zestawienie rzeczowych strat wojennych
górnictwa, przemysłu, energetyki i rzemiosła.

(w mil. zł.)

	Ogółem	7.523 ^{*)}
1. Górnictwo	721	
2. Przemysł mineralny	189	
3. Przemysł metalowy	2.479	
4. Przemysł elektrotechniczny	394	
5. Przemysł chemiczny	875	
6. Przemysł włókienniczy	704	
7. Przemysł papierniczy	112	
8. Przemysł skórzaný	79	
9. Przemysł drzewny	146	
10. Przemysł spożywczy	956	
11. Przemysł odzieżowy	216	
12. Przemysł poligraficzny	231	
13. Przemysł budowlany	421	

^{*)} Opracowanie nieostateczne.

Uwaga: Zestawienie powyższe obejmuje wartość budynków, wyposażenia technicznego i zapasów. Wartość zapasów innych resortów nie jest uwzględniona.

Tablica 10.

Straty handlu.
(w mil. zł.)

	Ogółem	
1. Straty w składach, magazynach, śpichrzach		7.096
		350
2. Straty w urządzeniach do przechowywania, opakowania, przewozu i sprzedaży towarów		2.980
3. Straty w towarach		3.766

Tablica 11.

Straty w komunikacji i transporcie.
wg klasyfikacji rzeczowej

	(w mil. zł)
Ogółem	10.591
1. Straty w budynkach kolejowych (dworce, hale, hangary, magazyny)	664
2. Zniszczenie dróg, torów, mostów, lotnisk, portów	2.251
3. Straty w środkach transportowych (samoloty, parowozy, wagony, statki morskie i rzeczne, samochody)	4.509
4. Straty w warsztatach i wyposażeniu technicznym	1.083
5. Straty w inwentarzu biurowym	165
6. Inne straty rzeczowe	119
7. Straty w eksploatacji kolei i środków transportowych podczas okupacji	1.800

Uwaga: Zestawienie powyższe nie uwzględnia między innymi strat w zapasach węgla i ropy naftowej wartości 31 mil. zł, w zapasach wyrobów przemysłowych, służących komunikacji wartości 323 mil. zł, oraz strat muzeum kolejowego uwzględnionych w zestawieniach dotyczących przemysłu i kultury i sztuki. Z drugiej strony zestawienie uwzględnia między innymi wartość transportu innych resortów w łącznej sumie 687 mil. zł.

Tablica 12.

**Straty w komunikacji i transporcie.
(bez budynków i zapasów)
wg poszczególnych działów (w mil. zł)**

Nazwa działu	Drogi, tory, mosty, lotniska, porty	Środki transp.	Warsztaty i wyposażenia, technicz.	Inwentarz biurowy	Inne	Ogółem
Ogółem	2.251	4.509	1.083	165	119	8.127
1. Kolejnictwo	924	3.090	550	152	74	4.790
2. Drogi kołowe	902	—	38	—	—	940
3. Drogi wodne	56	40	10	1	—	107
4. Lotnictwo	33	41	14	—	8	96
5. Służba meteorolog.	—	—	—	3	—	3
6. Komunikacja prywatna.	161	65	—	—	—	226
7. Motoryzacja	—	490	404	—	—	894
8. Zarząd Centralny	—	—	—	9	—	9
9. Komunikacja morska.	175	86	67	—	37	365
10. Transport innych resortów	—	697	—	—	—	697

Tablica 13.

Straty poczty i telekomunikacji.
wg klasyfikacji rzeczowej (w mil. zł)

	Ogółem	700
1. Straty w wyposażeniu technicznym sieci pocztowej, telegraficznej i telefonicznej	354	
2. Straty w inwentarzu biurowym	27	
3. Straty w sprzęcie radiowym prywatnym	167	
4. Inne	14	
5. Strata skapitalizowanych usług poczty i telekomunikacji w okresie okupacyjnym	138	

Uwaga: Zestawienie powyższe nie uwzględnia z ważniejszych pozycji strat budynków pocztowych w sumie 39 mil. zł, zamieszczonych w zestawieniu dotyczącym administracji publicznej oraz strat transportu pocztowego, 32 mil. zł zamieszczonych w zestawieniu, dotyczącym komunikacji i transportu.

Tablica 14.

Straty poczty i telekomunikacji.
(bez budynków i zapasów)
wg poszczególnych działów (w mil. zł)

Lp.	Nazwa działu	Wyposaż, techniczne sieci poczt, telegraf, i telefonicz.	Inwentarz biurowy	Sprzęt radiowy prywatny, radioodbiorniki	Inne	Ogółem
1.	Ogółem	354	27	167	14	562
2.	Poczta	239	21	—	14	274
3.	P.A.S.T.A.	105	4	—	—	109
3.	Polskie Radio	10	1	167	—	178
4.	Zarząd Centralny	—	1	—	—	1

Tablica 15.

Straty w administracji publicznej, samorządzie,
monopolach, ubezpieczeniach, bankach.
wg klasyfikacji rzeczowej (w mil. zł)

	Ogółem	5.340
1. Straty w budynkach: (sądy, urzędy pocztowe, urzędy skarbowe, celne urzędy administracji ogólnej, urzędy samorządowe, urzędy opieki społecznej, koszary, administracji leśnej, banki, kościoły).....		1.258
2. Straty w urządzeniu i wyposażeniu biurowym		1.045
3. Straty w specjalnym wyposażeniu technicznym		379
4. Straty w kanalizacji, wodociągach oraz instytucjach samorządowych, nie objętych innymi działami		318
5. Skapitalizowana strata w eksploatacji aparatu administracyjnego na potrzeby okupanta		2.340

Uwaga: Zestawienie powyższe nie uwzględnia z ważniejszych pozycji strat w zapasach — wyrobów monopolowych (papierosy, spirytus, sól, zawartość magazynów celnych) wartości 425 mil. zł, oraz strat w wyposażeniu przemysłowym tychże monopolów wartości 105 mil. zł, a zamieszczonych, w zestawieniu dotyczącym przemysłu.

Tablica 16.

**Straty w administracji publicznej, samorządzie,
monopolach, ubezpieczeniach, bankach.
wg poszczególnych działów (w mil. zł)**

Nazwa działu	Urządzenie i wyposażenie biurowe	Wyposażenie specj. biur techn. i instytucyj	Kanalizacja wodociągi, instalacje samorz. nie objęte in. działami	Ogółem
Ogółem	1.045	379	318	1.742
1. Władze Najwyższe	8	—	—	8
2. Wymiar sprawiedliwości	59	—	—	59
3. Służba zagraniczna	25	—	—	25
4. Administr. ogólna wewnętrzną	60	—	—	60
5. Opieka Społeczna	55	—	—	55
6. Admin. skarbowa i aparat finansowy:				
a) adm. skarbowa	120	—	—	120
b) adm. celna	3	—	—	3
c) monop. i przedsiębiorstw państwowe	9	—	—	9
d) Banki	50	—	180	50
e) adm. wojskowa	309	—	—	489
7. Urzędy centralne nie resortowe	10	379	—	389
8. Inne gałęzie adm. państwowej	22	—	—	22
9. Samorząd terytorialny ⁾	252	—	138	390
10. Samorząd zawod.	4	—	—	4
11. Samorząd wyznaniowy	59	—	—	59

⁾ Łącznie z budynkami.

Tablica 17.

Straty w dobrach kultury i sztuki.
wg klasyfikacji rzeczowej (w mil. zł)

	Ogółem	
1. Straty w architekturze zabytkowej	4.111	5.365
2. Straty w dziełach sztuki i zbiorach artystycznych	1.208	
3. Straty w wyposażeniu technicznym	38	
4. Straty w inwentarzu biurowym	8	

Uwaga: 1. W zestawieniu powyższym są uwzględnione straty w dziełach sztuki i obiektach kulturalnych również innych resortów o łącznej sumie 644 mil. zł.

2. Straty powyższe nie uwzględniają tego uszczerbku w dziedzinie kultury i sztuki, który w płaszczyźnie ekonomicznej jest nieuchwytny.

Tablica 18.

**Straty w dobrach kultury i sztuki.
wg poszczególnych działów (w mil. zł)**

Lp.	Nazwa działu	Architektura zabytkowa	Dzieła sztuki, zbiory biblioteki	Warsztaty techn. szkolne, wyposaż., techn.	Inwentze i specjalne szkolne i urzędzenia biurowe	Ogółem
	Ogółem	4.111	1.208	38	8	5.365
1.	Zabytki	4.009	—	—	—	4.009
2.	Muzea ⁾	10	446	—	—	456
3.	Teatry	92	—	—	—	92
4.	Muzyka, plastyka, literatura	—	164	—	—	164
5.	Film	—	—	38	8	46
6.	Przedmioty kultu religijnego	—	360	—	—	360
7.	Wyposażenie kulturalne urzędów	—	—	—	—	—
	i stowarzyszeń	—	194	—	—	194
8.	Instytucje kulturalno- oświat., wojskowe...	—	44	—	—	44

⁾ Wraz z urządzeniem biurowym.

Tablica 19.

Straty dotyczące szkół i instytucji naukowych.
wg klasyfikacji rzeczowej (w mil. zł)

	Ogółem ^{*)}	
1. Straty w budynkach szkół średnich, zawodowych i powszechnych	682	
2. Straty w budynkach szkół wyższych, instytutów badawczych, towarzystw naukowych, bibliotek, archiwów	88	
3. Straty w bibliotekach i zbiorach	458	
4. Straty w wyposażeniu specjalnym i w warsztatach technicznych szkolnych	492	
5. Straty w inwentarzu szkolnym	138	
6. Skapitalizowana strata z tytułu sparaliżowania usług szkolnictwa	1.164	

^{*)} Opracowanie nieostateczne.

Tablica 20.

**Straty dotyczące szkół i instytucji naukowych.
(bez budynków i zapasów)
wg poszczególnych działów (w mil. zł)**

Lp.	Nazwa działu	Dzieła sztuki zbiory biblioteki	Warsztaty techniczne, szkolne wyposaż. techniczne i specjal.	Inwentarze szkolne i urządzenia biurowe	Ogółem
1.	Ogółem	458	492	138	1.088
2.	Szkoły znajdujące się pod zarządem kuratoriów	39	227	100	366
3.	Szkoły wyższe	37	61	13	111
4.	Instytuty badawcze ..	5	8	2	15
5.	Towarzystwa naukowe	2	7	—	9
6.	Biblioteki	310	10	12	332
7.	Archiwa ⁾	58	15	1	74
8.	Szkoły wojskowe ...	3	148	9	160
9.	Wychowanie fizyczne i przysposobienie wojskowe	4	16	1	21

⁾ Do działu tego włączono również archiwa wojskowe.

Tablica 21.

Straty w służbie zdrowia.
wg klasyfikacji rzeczowej (w mil. zł)

	Ogółem	
		539
1. Szpitale, ośrodki zdrowia, sanatoria, ambulatoria		193
2. Wyposażenie sanitarne		85
3. Leky i środki opatrunkowe		86
4. Inwentarz i urządzenia wewnętrzne		175

Uwaga: W zestawieniu powyższym nie uwzględnioną jest strata w transporcie sanitarnym (12 mil. zł), strata ta zamieszczona jest w zestawieniu dotyczącym komunikacji i transportu.